

"Napredak": prvi hrvatski pedagoški časopis i njegova uloga u oblikovanju čitateljskih navika u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća

Peco, Alana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:405565>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij Informatologije

Alana Fištrović

**„Napredak“: prvi hrvatski pedagoški časopis i njegova uloga u
oblikovanju čitateljskih navika u drugoj polovini 19. i prvoj polovini**

20. stoljeća

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Jelena Lakuš

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Diplomski studij informatologije

Alana Fištrović

**„Napredak“: prvi hrvatski pedagoški časopis i njegova uloga u
oblikovanju čitateljskih navika u drugoj polovini 19. i prvoj polovini
20. stoljeća**

Diplomski rad

Društvene znanosti, Informacijske i komunikacijske znanosti, Knjižničarstvo

Mentor: prof. dr. sc. Jelena Lakuš

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 19.04.2023

Alana Fistrović, 0328001053

Ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. KULTURNE I DRUŠTVENE PRILIKE U HRVATSKOJ OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA	7
3. HRVATSKO ŠKOLSTVO I PEDAGOGIJA U RAZDOBLJU OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA.....	11
4. <i>NAPREDAK</i> : PRVI HRVATSKI PEDAGOŠKI ČASOPIS I NJEGOVA ULOGA U OBLIKOVANJU ČITATELJSKIH NAVIKA OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA	18
4.1. POVIJEST ČASOPISA <i>NAPREDAK</i>	18
4.2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	24
4.2.1. PROBLEM ANALFABETIZMA I VAŽNOST ŠIRENJA PISMENOSTI.....	25
4.2.2. ULOGA KNJIŽNICA U OBLIKOVANJU ČITATELJSKIH NAVIKA.....	30
4.2.3. KNJIŽARSKI OGLASI, PREPORUKE ZA ČITANJE I RECENZIJE KNJIGA	34
5. ZAKLJUČAK	42
6. IZVORI I LITERATURA.....	45

SAŽETAK

U radu je prikazana povijest prvih sto i šezdeset godina prvog hrvatskog pedagoškog časopisa *Napredak*, časopisa koji izlazi još i danas, s naglaskom na ulogu koju je tijekom druge polovine 19. i prve polovine 20. stoljeća imao u usmjeravanju i oblikovanju čitateljskih navika ne samo svojih čitatelja, mahom pedagoga i učitelja, već i učenika na koje su učitelji u svom radu mogli imati utjecaja, kao i njihovih roditelja, odnosno cijeloga puka. Rad se sastoji od teorijskog i istraživačkog dijela. U teorijskom dijelu, pored opisivanja same povijesti časopisa čija je svrha bila ojačati razvoj hrvatskog, pri tome osobito pučkog školstva i pedagogije, prikazane su kulturne i društvene prilike u Hrvatskoj u razdoblju od 1850. godine do 1950. godine, kao i sama povijest hrvatskog školstva i pedagogije u razdoblju koje je istraživanjem pokriveno – od 1859. godine, kada časopis počinje izlaziti, do sredine 20. stoljeća. Prikazan je i utjecaj koji je časopis *Napredak* ostvario u prvih sto i šezdeset godina izlaženja, a koji se odrazio na mišljenja i stavove hrvatskog učiteljstva, te njihovu volju i odlučnost u unaprjeđivanju prosvjetnih interesa i educiranja javnosti. Istraživački dio rada donosi rezultate sadržajne analize članaka vezanih uz problematiku knjige i čitanja. Identificirani članci su podijeljeni u tri tematske kategorije: problem analfabetizma i važnost širenja pismenosti kao preduvjet stvaranja i razvijanja čitateljskih navika, uloga knjižnica u oblikovanju čitateljskih navika te knjižarski oglasi, preporuke za čitanje i recenzije knjiga. Istraživanje je pokazalo da je tijekom cijelog analiziranog razdoblja časopis ostao vjeran svojoj prvotnoj misiji – razvoju hrvatskog osnovnog školstva te brizi za odgoj i obrazovanje djece, no da se tijekom vremena tematika mijenjala ovisno o problemima koji su za pojedino razdoblje bila goruća – od problema nepismenosti, manjka učitelja, njihova nedovoljnog obrazovanja do opasnosti koja vrebaju od čitanja beletristike (romana), potrebe otvaranja školskih i pučkih knjižnica, važnosti razvoja i usmjeravanja čitateljskih navika učitelja i učenika, ali i njihovih roditelja, školskih reformi i sličnom. Zaključuje se da je časopis, kao prvi hrvatski pedagoški časopis, zasigurno bio ključan za razvoj hrvatskog školstva jer je progovarao o aktualnim problemima i nastojao iznaći za njih rješenja.

Ključne riječi: časopis *Napredak*, čitateljske navike, školstvo, pedagogija, 19. stoljeće, 20. stoljeće

1. UVOD

Časopis *Napredak* prvi je pedagoški časopis u Hrvatskoj koji neprekidno izlazi preko sto šezdeset godina. Prvi broj ovog stručnog časopisa pojavio se 1. listopada 1859. godine, a pokrenuli su ga učitelji zagrebačke *uzorne glavne učione*: Stjepan Novotny, Ferdo Mlinarić, Ferdo Vuksanović i Vjenceslav Marik. Osim općih, pedagoških i metodičkih članaka, časopis *Napredak* donosio je i vijesti iz prosvjetnog života, natječaje za učiteljska mjesta, obavijesti o promjenama u učiteljskom osoblju, o novim knjigama i sl. Časopis je pokrenut kako bi se ojačao razvoj hrvatskog, pri tome osobito pučkog školstva i pedagogije. Posebno se usredotočio na podizanje kvalitete stručnog obrazovanja učitelja zbog njihova relativno kratkog institucionalnog obrazovanja, jer su u školi do druge polovine 19. stoljeća i uvođenja različitih oblika stručnog usavršavanja radili nedovoljno obrazovani učitelji. Školstvo se u to vrijeme suočavalo s brojnim problemima, a jedan od gorućih bio je i veliki udio nepismenih. Namjera je stoga ovog diplomskog rada utvrditi ulogu koju je *Napredak*, kao prvi pedagoški časopis u Hrvatskoj, imao u opismenjavanju i oblikovanju čitateljskih navika svojih čitatelja, koji su većinom bili pedagogi i učitelji, ali i čitateljske navike učenika na koje su učitelji u svom radu mogli imati utjecaja, kao i njihovih roditelja, odnosno cijeloga puka.

U radu se najprije donosi prikaz društveno-političkih i kulturnih prilika u Hrvatskoj u razdoblju od 1850. do 1950. godine, još od vremena narodnog preporoda u kojemu je jedan od ciljeva bila uspostava cjelokupne institucionalne strukture u prosvjeti, znanosti, kulturi i umjetnosti, pri čemu su važnu ulogu imale ilirske čitaonice, pa do sredine 20. stoljeća i vremena poslijeratne Jugoslavije u kojoj se istaknula Matica hrvatska, inače osnovana još 1842. godine kao književno i kulturno društvo, ali i niz drugih udruga i ustanova, poput Hrvatsko-pedagoško književnog zbora, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i drugih. Poglavlje koje slijedi daje najprije uvid u razdoblje povijesti hrvatskog školstva i pedagogije u kojemu je veliku ulogu odigrao već spomenuti Hrvatsko pedagoško-književni zbor utemeljen 1871. godine, a čiji je temeljni zadatak bio izdavanje pedagoške literature domaćih autora, ali i prijevode stranih, organiziranje stručnih predavanja za učitelje, teorijskog i praktičnog karaktera, ali i davanje novčane pomoći učiteljima u njihovu usavršavanju. Hrvatski pedagoško-književni zbor dugo je izdavao i časopis *Napredak* koji je počeo izlaziti 1859. te izlazi sve do danas. U drugoj polovini 19. stoljeća otvaraju se osnovne škole koje su pohađala djeca oba spola. Nedugo nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, prihvaćen je 1874. godine zakon kojim Hrvatska po prvi puta samostalno i autonomno uređuje svoje školstvo na četverogodišnju pučku školu, te po završetku

iste postoji trogodišnja građanska škola. Prošireni i dopunjeni školski zakon za Hrvatsku i Slavoniju stupio je na snagu 1888. godine, a prema njemu škole su se i dalje dijelile na pučke i građanske, te su izdani propisi koji su dopuštali u okviru građanskih škola osposobljavanje budućih učitelja i učiteljica. Ovaj zakon ostao je nepromijenjen sve do 1918. godine kada biva modificiraniji, a 1929. godine ujedinjeno je obvezno školstvo u cijeloj tadašnjoj državi – Kraljevini Jugoslaviji, te je propisano uvođenje obveznog osmogodišnjeg školovanja. Nakon Drugog svjetskog rata školstvo je transformirano u jedinstvenu osmogodišnju obaveznu školu za svu djecu od 7 do 15 godina. Od tada do danas organizacija obveznog osnovnog školstva nije se mijenjala; ona u kontinuitetu ostaje osmogodišnja.

Nakon pregleda povijesti hrvatskoga školstva sve do sredine 20. stoljeća, u poglavlju koje slijedi donosi se povijest časopisa *Napredak*. Opisuju se okolnosti u kojima časopis počinje izlaziti, volja i odlučnost učitelja u unapređenju prosvjetnih interesa i u podizanju kvalitete stručnog obrazovanja učitelja, pregled izmjena urednika na tom mjestu do sredine 20. stoljeća, te popratne sadržajne i vizualne promjene časopisa u razdoblju pokrivenim istraživanjem (1859-1950).

U središnjem, istraživačkom dijelu rada, pojašnjava se najprije metodologija i cilj istraživanja. Istraživanje je provedeno metodom sadržajne analize časopisa u razdoblju od 1859. godine, kada časopis počinje izlaziti, do sredine 20. stoljeća, točnije 1950. godine. Prikupljeni članci su podijeljeni u tri kategorije: Problem analfabetizma i važnost širenja pismenosti, Uloga knjižnica u oblikovanju čitateljskih navika i Knjižarski oglasi, preporuke za čitanje i recenzije knjiga. Navedene kategorije ukazuju na probleme koji su tijekom cijelog navedenog razdoblja smatrani gorućima za pitanje hrvatskoga školstva, a to su ponajprije manjak učiteljskog kadra i njegovo jače samoobrazovanje, veliki stupanj nepismenosti puka, slabo razvijene čitateljske navike, opasnost od čitanja nekorisnih i loših knjiga, važnost daljnjeg obrazovanja.

U zaključku se donosi prosudba o ulozi koju je časopis *Napredak* imao u usmjeravanju i oblikovanju čitateljskih navika učitelja i pedagoga, ali i djece, njihovih roditelja i zapravo cijeloga puka.

2. KULTURNE I DRUŠTVENE PRILIKE U HRVATSKOJ OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA

U početku preporodnoga razdoblja, tridesetih godina 19. stoljeća, najveći dio hrvatskog prostora je bio okupljen u Habsburškoj Monarhiji, ali je bio podijeljen na više zasebnih upravnih područja: podvrgnute austrijskoj vlasti u ugarskom dijelu Monarhije su bile civilna Hrvatska i Slavonija (Banska Hrvatska, koja je obuhvaćala i dio istočnog Srijema), te na Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru. U sastav Ugarske i uključeni u ugarski županijski sustav su bili Međimurje i Baranja.¹

U preporodnom razdoblju koje započinje 1835. godine stvaraju se temelji za modernizaciju nacionalne kulture; bitan je cilj nacionalnih snaga tijekom preporoda uspostava cjelokupne institucionalne strukture u prosvjeti (osnovna škola i sveučilišta s nastavom na narodnom jeziku), znanosti, kulturi i umjetnosti (muzeji, knjižnice, čitaonice). Ilirski pokret je naziv za politički pokret koji se u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda razvio u Hrvatskoj.² Njegov cilj je bio kulturno i političko jedinstvo svih Južnih Slavena (Ilira). Ilirski pokret je jedan od najvažnijih pokreta i sastavni dio narodnog preporoda. Iako je potpuno funkcionirao samo u kajkavskoj Hrvatskoj, stvorio je političke i kulturne temelje iz kojih su izrasli preporodni pokreti u ostalim regijama i znatno im olakšao usmjerenje i prihvaćanje.³ Predvodnici preporoda bili su Ljudevit Gaj i grof Janko Drašković oko kojih se okupila skupina mladih i obrazovanih ljudi uglavnom pučkog te dijelom plemićkog podrijetla, a koja je željela usmjeriti hrvatske zemlje i hrvatski narod prema preporodu.⁴ Usredotočili su se na stvaranje jedinstvenog književnog jezika koji će biti,

¹ Karaman, Igor. Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.). Zagreb: Ljevak, 2000. Str. 91-92.

² Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret nisu samo srodni pojmovi. To su dva pokreta koja se isprepliću. Ilirski se pokret javlja unutar narodnog preporoda. Narodni preporod počinje 1813. godine i traje do 1874. godine, a Ilirski se pokret pojavljuje 1830. godine. Hrvatski narodni preporod je krenuo s idejom o oblikovanju hrvatske nacije. Ostvarena je osnovna zadaća pokreta, a to je uključivanje i povezivanje širih društvenih slojeva u hrvatsku naciju, te je pokret dao poticaje za osnivanje institucija koje su bile potrebne društvu za prijelaz iz feudalnih odnosa u kapitalističke, odnosno, prijelaz staleškog društva u građansko društvo. Kada se ilirski pokret pojavio, on je za zadaću imao, a na temelju već poduzetih reformi, zajednički književni i pravopisni jezik za sve južne Slavena (Ilire) te stvaranje jedinstvene književnosti. Hrvatski narodni preporod. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26455> (2022-12-04)

³ Šanjek, Franjo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Crkva u Hrvata i narodni preporod. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata. / uredili Mirko Valentić; Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 379-383.

⁴ Ljudevit Gaj 1835. godine objavljuje novine pod naslovom *Novine horvatzke* s književnim podlistkom *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, koje su imale ključnu ulogu u ilirskom pokretu. U njima su objavljivani domoljubni tekstovi, najčešće budnice i davorije. Godinu poslije (1836.) novine mijenjaju naziv u *Novine ilirske*, a podlistak se zove *Danica ilirska* zbog toga što se s kajkavskog narječja prešlo na štokavsko. Bile su to prve novine u Zagrebu na hrvatskom jeziku, a zbog svog književnog podlistka novine su bile nezaobilazno mjesto za povijest hrvatske književnosti. Gaj dobiva dvije godine kasnije, 1838., dozvolu za otvaranje tiskare. Poput Matice srpske, koja

odnosno, koji će djelovati kao osnovna pretpostavka za unutarnje povezivanje hrvatskog naroda i njegovo pretvaranje u naciju. Njihovo kulturno djelovanje u početku se ostvaruje pod ilirskim, a ne hrvatskim imenom. Naime, problem je bio što se do tada hrvatsko ime koristilo u kontekstu regionalnog što je obuhvaćalo sjeverozapad današnje Hrvatske. Preporoditelji su težili prema izjednačavanju ilirskog i hrvatskog imena u hrvatskoj, a zatim i u europskoj literaturi, te su tako u svome djelovanju željeli očuvati jedinstveni i autonomni položaj Hrvatske unutar Habsburške monarhije i zbog toga su koristili prvenstveno hrvatsko ime.⁵

Važnu su ulogu u širenju pokreta i opismenjavanja imale ilirske čitaonice, koje su 1838. godine otvorene u Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu. Ilirske čitaonice bile su okupljališta hrvatskih preporoditelja. Ilirska čitaonica u Zagrebu je bila smještena na katu iznad Gajeve tiskare. Prvi predsjednik čitaonice je bio grof Janko Drašković koji je ujedno bio i jedan od glavnih inicijatora za osnivanje. Svrha otvaranja čitaonice je bila obrazovanje građana i širenje znanosti kroz učenje hrvatskog jezika, čitanje knjiga i časopisa. Upravo one su i postale glavno mjesto za razgovor o važnim narodnim i političkim pitanjima te su služile i za sami književni rad Iliraca.⁶ Veliku ulogu je imao događaj proglašenja hrvatskog („narodnog“) jezika u Hrvatskom saboru za službeni jezik 1847. godine kojom su obilježena dugogodišnja nastojanja preporoditelja. Sabor je, naime, 23. listopada 1847. godine pomno razmotrio i na kraju proglasio hrvatski jezik službenim u javnoj uporabi i to na prijedlog Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Nastojanje da se hrvatski jezik proglasi službenim trajalo je prvu polovinu 19. stoljeća, a uspjelo se uz napore zastupnika u Hrvatskome saboru i u zajedničkome Hrvatsko-ugarskome saboru. Veliki uspjeh preporodnih nastojanja je bio rješavanje problema regionalne i dijalektalne podvojenosti i rascjepkanosti hrvatskoga narodnog prostora na način da se prihvati i primjenjuje jedinstveni pravopis i prihvati jedinstveni ilirski, odnosno štokavski jezik u narodnome životu. Najveća zasluga u tome pripada Ljudevitu Gaju, koji je našao rješenja svojom *Kratkom osnovom horvatsko-slavonskog pravopisanja*.⁷

Revolucionarni događaj, *Proljeće naroda*, je zahvatilo Habsburšku monarhiju i Hrvatsku od 1848. do 1849. godine. U spisu *Zahtijevanjima naroda* (1848.) došle su do izražaja stare ideje

je utemeljena 1826., i ostali slavenski narodi osnivaju matice s narodnim imenom (Matica češka 1831., Matica slovačka 1863., Slovenska matica 1864.), one su osnovane kao ustanove za poticanje i podizanje narodne svijesti i kulture. Utemeljenje Matice ilirske predlaže grof Janko Drašković (10. 02. 1842.). Matica ilirska prvih osam godina (do 1850.) djeluje u okviru Ilirske čitaonice u Zagrebu. Gross, Mirjana. Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981. Str. 184-185.

⁵ Perić, Ivo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Pretpreporodno doba. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata. / uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 366-378.

⁶ Ravlić, Jakša. Ilirska čitaonica u Zagrebu. // Historijski zbornik 16 (1964), str. 161-166.

⁷ Na današnji dan 1847. hrvatski jezik postao službeni, 2014. URL: <http://www.hkv.hr/kultura/jezik/18741-na-danasnji-dan-prije-167-godina-hrvatski-jezik-postao-sluzbeni.html> (2022-12-04)

preporoditelja te nova nastajanja potaknuta revolucijom u Europi. Najbitniji zahtjevi su bili: ujedinjenje hrvatskih zemalja (Banska Hrvatska, Vojna Krajina i Dalmacija), zasebna hrvatska vlada koja će biti odgovorna Saboru, ukidanje kmetstva. Novoizabrani ban, barun Josip Jelačić, je u tom razdoblju odigrao važnu ulogu. U njega su se polagale brojne nade, a kasnije i razočarenja. Kako bi obranili svoje nacionalne interese, ali isto tako i interese carskog dvora, Hrvati se sukobljavaju s Mađarima, te s njima prekidaju dugogodišnje, odnosno stoljetne državno-pravne veze. Smatraju kako i drugi nacionalni pokreti ugrožavaju opstanak Habsburške monarhije, pa su tako protiv, primjerice, češkog narodnog preporoda, slovačkog narodnog preporoda, mađarskog političkog i kulturnog preporoda.⁸

Iako je na početku preporoda postojala zabrinutost oko samog očuvanja hrvatskog naroda, na kraju preporoda već su postavljeni temelji za pretvaranje u modernu europsku naciju. Razvitak građanskog društva donosi i preobrazbu dotadašnjih feudalnih političkih institucija, pa se u doba preporoda osnivaju prve moderne političke organizacije stranačkog tipa kojima prethodi grupiranje nacionalnih snaga bez potpuno izgrađene stranačke strukture. Tijekom 50-tih i 60-tih godina formiraju se dvije ideologije koje su obilježile hrvatsku povijest sve do kraja 19. stoljeća, odnosno, raspada Monarhije, pa i u 20. st. Prva od njih je jugoslavizam čiji je predstavnik đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. On opstanak hrvatskog naroda vidi samo u kulturnom i političkom povezivanju južnoslavenskih naroda na ravnopravnim osnovama, odnosno povezivanje južnoslavenskih naroda u jednu naciju. Nasuprot njemu, pravaštvo na čelu s Antom Starčevićem vidi stvaranje nezavisne hrvatske države kao glavni politički cilj bez kojeg nema razvoja hrvatskog društva; on inzistira na posebnosti hrvatskog naspram ostalih južnoslavenskih naroda.⁹ U cijeloj drugoj polovini 19. stoljeća u političkom životu Hrvatske prisutan je stranački pluralizam (Stranka prava, Narodna stranka, Hrvatska seljačka stranka) koji se u praktičnom životu realizira kao izmjena političke vlasti narodnjaka i mađarona. Za to vrijeme, veliko i homogeno Austrijsko carstvo nije moglo više postojati kao takvo te je njegovim fundamentalnim preuređenjem nastala nova Austro-Ugarska država (1867.). Tako, od sada, Hrvatska i Slavonija pripadaju u nadležnost Ugarske s kojom su sklopile poseban ugovor, kojim su regulirale međusobne odnose, a Dalmacija i Istra su ostale u nadležnosti Austrije. Vojna krajina je ostala zasebno i izdvojeno područje do svog ukidanja (1881.) i uključivanja u sastav Hrvatske 1886. godine. Tada su Hrvatska i Slavonija, s pripojenom bivšom Vojnom krajinom, bile podijeljene na

⁸ Perić, Ivo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvog svjetskog rata / uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 393-399.

⁹ Karaman, Igor. Nav. dj., str. 92.-93.

osam županija, županije su dalje bile podijeljene na podžupanije, kotare i gradove/općine. Na čelu je bio veliki župan, a njima su upravljale županijske skupštine. U takvim državno pravnim okvirima Hrvatska je ostala do završetka Prvog svjetskog rata. Godine 1918. Hrvatska je ušla u novu državno-pravnu zajednicu – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno, od 1929. godine, Kraljevinu Jugoslaviju, koja je svoj kraj doživjela 1945. godine te je nastala Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ), a nedugo nakon toga deklaracijom Ustavotvorne skupštine od 29. studenoga 1945. država se zove Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), a od 1963. godine Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.¹⁰

Kao sredstvo širenja prosvjete i kulture za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije te kasnije FNRJ djelovalo je znatan broj kulturnih ustanova, muzeja i javnih knjižnica. Od kulturnih organizacija potrebno je spomenuti Maticu hrvatsku koja je poticala proslave važnijih događaja iz prošlosti, okupljala je kulturne, književne i znanstvene djelatnike, tiskala brojne knjige te izdavala od 1928. godine svoj književni časopis *Hrvatsku reviju*.¹¹ Također, spomenimo i Društvo sv. Jeronima koje je objavljivalo nekoliko katoličkih listova - *Luč*, *Mladost i Obitelj*, te tiskalo velik broj knjiga.¹² Potkraj 1938. godine utemeljen je i Konzorcij Hrvatske enciklopedije u čijoj je nakladi objavljen prvi svezak Hrvatske enciklopedije (1941.). Izlazile su i mnoge hrvatske novine koje su uz svoju glavnu informativnu zadaću imale i značajnu kulturnu misiju. Najviše novina izlazilo je u Zagrebu, poput *Obzora*, *Riječi*, *Hrvatske misli*, *Jutarnjeg lista*, *Doma*, *Slobodnog doma*. Aktivnost svojom nakladničkom djelatnošću su pokazivali

¹⁰ Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: 1918. – 1991.* Zagreb: Naklada Pavičić, 1998. Str. 257.

¹¹ Matica hrvatska je jedna od najvećih i najvažnijih nakladnika časopisa i knjiga u Hrvatskoj. Utemeljena je 1842. godine sa svrhom promicanja nacionalnog i kulturnog identiteta u područjima umjetničkog, znanstvenog i duhovnog stvaralaštva, gospodarstva i javnoga života te skrbi za društveni razvitak. O Matici hrvatskoj. URL: <https://www.matica.hr/omatici/> (2022-12-04)

¹² Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima je osnovano 1868. godine u Zagrebu. Upravo su oni najstarija hrvatska katolička, kulturna i izdavačka ustanova koja je tijekom posljednjeg stoljeća značajno utjecala na promicanje katoličke kulture i prosvjete u hrvatskom narodu. Izdanja Društva sv. Jeronima po sadržaju se mogu podijeliti u tri vrste: vjersko-poučne, općenito poučne i zabavne. Najvažnije sredstvo širenja književnosti koja je nadahnuta kršćanstvom je zasigurno „Danica“. Tijekom niza godina u njemu su objavljivali poznati pisci i pjesnici: Vjekoslav Klaić, Cvjetko Rubetić, Ivan Trnski i drugi. Između ostalog, izlazile su i povijesne knjige, prirodnoznanstvene, a izlazila je i beletristika. Razum, Stjepan. Doprinos Hrvatskog književnog društva Svetog Jeronima hrvatskoj književnosti kršćanskog nadahnuća. // *Kroatologija* 6, 1-2 (2015), str. 218-219. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/228121> (2022-12-04)

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti,¹³ Hrvatski pedagoško - književni zbor¹⁴ i pojedine nakladne knjižare, kao što je bila *Minerva* u Zagrebu ili *Jadran* u Dubrovniku.¹⁵

3. HRVATSKO ŠKOLSTVO I PEDAGOGIJA U RAZDOBLJU OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA

Za vrijeme feudalizma crkva je bila skoro jedini nositelj obrazovanja. U sklopu reformi koje je donio Josip II. (1780-1790), ukinuti su gotovo svi crkveni redovi na području Austrijskog Carstva. S vremenom, neki od crkvenih redova opet su osnovani, ali više neće doseći utjecaj i snagu koju su imali na području odgoja i obrazovanja prije njihovog ukidanja. Crkva postupno gubi dominantnu ulogu na području školstva pa time i odgoja. Kako se struktura društva mijenja, tako crkvene škole ne mogu zadovoljiti potrebe novog građanskoga društva. Zbog toga crkvene škole dobivaju snažnu konkurenciju u građanskim, a kasnije i u državnim školama. Društveni i gospodarski život razvijao se takvim tempom, da se jednostavno za nove uvjete nije moglo pripremati u odgoju za život kroz život. Odgoj je pretežno vođen osobnim iskustvom kojega roditelji i učitelji prenose na djecu, ali osim iskustvenog odgoja, odgaja se i na narodnoj tradiciji kroz poslovice, izreke, priče i junačke pjesme. Pomoću takvih odgojnih sredstava se nastojalo preventivno djelovati, kako bi se spriječilo usvajanje nepoželjnih vrijednosti kao što su nerad, raskoš, iskvarenost.¹⁶

U procesu modernizacije Habsburške Monarhije, samim time i Hrvatske i Slavonije, važno je bilo obrazovanje, osnivanje škola, a ključnu ulogu je imalo uvođenje obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja (1874.). Ban Ivan Mažuranić je uveo taj propis ponajprije s ciljem

¹³ Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je pod tim nazivom djelovala do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (1941.), zatim je ukinuta i ponovno osnovana pod nazivom Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU). Nakon Drugog svjetskog rata obnovljena je pod nazivom JAZU (1947.), da bi Hrvatski sabor 1991. izglasovao novi Zakon o Akademiji i donio odluku o njezinu ponovnom preimenovanju u HAZU. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26392> (2022-03-27)

¹⁴ Hrvatski pedagoško-književni zbor (HPKZ) utemeljen je 30. rujna 1871. godine. Kao što je već ranije spomenuto, to je jedna od najistaknutijih nacionalnih ustanova i najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj. S obzirom na kontinuirano djelovanje, HPKZ je pridonio u razvitku pedagoškog i prosvjetnog života u Hrvatskoj. Povijest HPKZ-a. URL: <http://hpkz-napredak.hr/povijest-hpkz-a/> (2022-12-04)

¹⁵ Perić, Ivo. Školstvo, kultura, književnost, kazalište, glazba, film, likovna umjetnost i šport: Školstvo i kultura. // Povijest Hrvata: Od 1918. do danas / uredio Ivo Perić. Zagreb: Školska knjiga, 2007. Str. 124-149.

¹⁶ Munjiza, Emerik. Povijest hrvatskog školstva i pedagogije. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatski pedagoško – književni zbor, ogranak Slavonski Brod, 2009. Str: 143-144.

jačanja države, ali moramo naglasiti kako je opismenjavanje utjecalo na postupno mijenjanje strukture stanovništva s obzirom na zanimanja,¹⁷ a time i na percipiranje njenih stanovnika o važnosti školovanja. Struktura stanovništva se u narednim godinama mijenja pa je tako udio pismenih sve veći jer je školstvo obavezno. Smanjuje se broj poljoprivrednika koji su do tada bili najzastupljeniji, ali se smanjuje i broj ostalih zanimanja (obrnika, sluga).¹⁸ Dok su u prvoj polovici

19. stoljeća škole pohađala samo ona muška djeca koja su odabrana prema sposobnostima i kvaliteti, od sredine 19. stoljeća otvaraju se osnovne škole koje su pohađala djeca oba spola. Poticaj za pokretanje i djelovanje takvih škola stizali su od samih mještana sela.¹⁹

Stručna i staleška društva su u drugoj polovici 19. stoljeća u velikoj mjeri unaprijedila školstvo, a stručne udruge su na različite načine nastojale poboljšati kompetentnost učitelja. Jedno od takvih društava je i Hrvatski pedagoško-književni zbor, utemeljen 1871. godine, čiji je temeljni zadatak bio izdavanje pedagoške literature domaćih autora, ali i prijevode stranih autora. Iste godine, kada je osnovan, Hrvatski pedagoško-književni zbor izdaje *Didaktiku* Jana Amosa Kamenskog, poznatog češkog pedagoga i jednog od utemeljitelja pedagoške znanosti,²⁰ a pored stručne literature izdavao je i djela odgojnog sadržaja za mladež, školske udžbenike i priručnike. Hrvatski pedagoško-književni zbor je, kako je već rečeno, dugo izdavao časopis *Napredak* koji je počeo izlaziti 1859. te izlazi sve do danas. Uz izdavanje, Hrvatski pedagoško-književni zbor je organizirao stručna predavanja za učitelje, teorijskog i praktičnog karaktera, a uz to je i novčano pomagao istaknutije učitelje i slao ih na stručna usavršavanja.

Prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) Hrvatska je imala mogućnost samostalno uređivati svoje školstvo, sudstvo i upravu, ali inicijativa oko samostalnog uređenja školstva

¹⁷ Prema podacima popisa iz 1869. godine najviše stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji se bavilo poljoprivredom (83,56%), zatim obrtom (5,9%), trgovinom (0,9%), a stanoviti je postotak pripadao i slugama (6,08%). Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Prema hrvatskome građanskome društvu. Zagreb: Globus, 1992. Str. 34-35.

¹⁸ Szabo, Agneza. Glavna obilježja razvoja osnovnog i srednjeg školstva u istočnoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. Stoljeća. // Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 1, 9 (2007), str. 70.

¹⁹ U Babinoj Gredi i Bošnjacima (1810.) su otvarane prve takve škole. U to vrijeme su sela sama osnivala školske zaklade te su se onda iz njih i financirale te škole. Škole su imale dva imena: narodne, jer ih je financirao narod i jer je nastava održavana na materinjem (narodnom) jeziku te početne ili elementarne škole, jer su učenici dobivali samo osnovno obrazovanje iz čitanja, pisanja, računanja i vjeronauka. Marković, Ivančica. Razvoj pučkih škola u slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća. // Scrinia Slavonica 11 (2011), str. 79-96. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/116203> (2022-12-04)

²⁰ Jan Amos Komensky (1592.-1670.) je bio češki filozof, pedagog, teolog, pisac, jedan od utemeljitelja pedagoške znanosti, pokretač školskih i odgojnih reformi, organizator modernog školstva i veliki humanist. Časopis *Napredak* već u svom drugom godištu, 1860. objavljuje dva članka o njegovoj *Didaktici* te je kasnije za vrijeme svog izlaženje pratio pedagoški život u Češkoj, odnosno Čehoslovačkoj, te je popularizirao pedagoške ideje i nastojanja Komenskog. Vuksanović, Ante. Utjecaj J. A. Kamenskog na pedagoška i kulturna strepljenja u Hrvatskoj. // Prilozi 12, 1-2 (1986),

str. 163-175. URL: <https://hrcak.srce.hr/85909> (2022-12-04)

krenula je još 1860. godine. Učitelji zagrebačke učiteljske škole, Vjekoslav Klaić,²¹ kao ravnatelj, te Stjepan Novotny,²² kao profesor i urednik časopisa *Napredak*, osmislili su i napisali prijedlog školskog zakona i poslali ga na javnu raspravu u Sabor. Prijedlog je prošao saborsku proceduru, ali nije nikad proveden do kraja niti je ikad stupio na snagu. Sljedeći pokušaj je bio od strane Zagrebačke i Riječke županije koje su također izradile prijedlog za školski zakon, ali ova inicijativa nije dugo zaživjela jer nije došla ni do saborske rasprave.

Prvo hrvatsko učiteljsko društvo „Zadruga“²³ također je osmislilo i izradilo prijedlog školskog zakona pod nazivom *Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini*, ali je i on na kraju ostao samo kao prijedlog. Pri izradi prijedloga školskog zakona istaknula se skupina učitelja na čelu s Ivanom Filipovićem²⁴ što 1872. godine dovodi do nove rasprave oko uređenja pučke škole u Hrvatskoj u kojoj su dominantne bile dvije struje. Prva, okupljena oko Klaića, je nastojala osigurati dotadašnji položaj i utjecaj crkve na školstvo. Druga je bila grupa učitelja na čelu s Ivanom Filipovićem koja je pripadala liberalnijoj struji. Oni su nastojali osigurati svjetovni karakter hrvatskom školstvu. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe stvorili su se bolji uvjeti za osamostaljivanje školstva, a osobito nakon dolaska na vlast narodnjaka i prvog hrvatskog bana pučanina Ivana Mažuranića (1873.-1880.). Ubrzo je dovršena rasprava i kompletna procedura oko novog (prvog) hrvatskog školskog zakona. Te godine zakon je proveden do kraja i time dobio i stvarnu primjenu u praksi 1874. godine. Prihvatanje navedenog zakona je veliki događaj u

²¹ Vjekoslav Klaić (1849.-1928.) je bio hrvatski povjesničar, književnik i muzikolog. U Beču je studirao povijest i geografiju, a nakon završenog studija je bio profesor hrvatske povijesti (1878–1882) i opće povijesti (1893–1922) na Mudroslovnome fakultetu u Zagrebu. U svojim školskim udžbenicima povijesti je isticao misao o stoljetnoj samostalnosti Hrvatske i značaju duhovnog i političkog jedinstva hrvatskog naroda kao što je to i dosljedno pravaškoj ideologiji. Klaić, Vjekoslav. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31728> (2022-12-04)

²² Stjepan Novotny (1833.-1867.) je bio hrvatski pedagog i svećenik. U Zagrebu je završio studij teologije te je nakon toga godinu dana bio kapelan u Kostajnici. Zatim je u Zagrebu bio kateheta u ženskoj preparandiji, a zatim profesor vjeronauka, pedagogije i didaktike u učiteljskoj školi. Bio je član učiteljskoga vijeća, tajnik povijesnoga društva, a potkraj života njemački propovjednik u crkvi sv. Katarine u Zagrebu i župnik u Feričancima. Napisao je prvi hrvatski udžbenik iz pedagogije *Gojidba i obuka* (1867), kojim su zamijenjeni prijevodi mađarskih udžbenika. Objavljivao je književne i pedagoške članke u različitim časopisima. Novotny, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44337> (2022-12-04)

²³ Učiteljska zadruga je prva učiteljska udruga osnovana 1865. godine u Zagrebu sa svrhom potpore i odgoja siročadi učitelja. Gaćina Škalamera, Sonja. Učiteljska zadruga (1865. – 1891.) Najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj. // Časopis za suvremenu povijest 49, 3 (2017), str. 571-582. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/282265> (2022-12-04)

²⁴ Ivan Filipović (1823.-1895.) je bio hrvatski učitelj i književnik. Nakon završenog višeg pedagoškog tečaja 1842. godine u Srijemskoj Mitrovici, bio je učitelj u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Požegi i Zagrebu. Filipović je bio istaknuti ilirac, borac za nacionalnu slobodu, pokretač i osnivač učiteljskih udruga i ustanova. Bio je urednik časopisa,

listova i knjiga za učitelje, djecu i mladež, pisac početnica i čitanki. Napisao je zajedno s Mirkom Bogovićem domoljubnu pjesmu *Domorodna utjeha* (objavljene u Nevenu 1852.) te su osuđeni na 6 mjeseci zatvora. Jedan je od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1871.), Saveza hrvatskih učiteljskih društava (1886.), Općih hrvatskih učiteljskih skupština (1871., 1874., 1878), Hrvatskoga učiteljskog doma (1889.), Učiteljskoga konvikta

(1899.). Filipović, Ivan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19571> (2022-12-04)

povijesti hrvatskog školstva jer tim zakonom Hrvatska po prvi puta samostalno i autonomno uređuje svoje školstvo. U zakonu je i službeno uvedena školska obaveznost. Također, on predstavlja veliki korak i napredak u stručnom i političkom smislu. Prema zakonu, od sada će postojati obvezna niža četverogodišnja pučka škola, uz koju će djelovati opetovnica²⁵ i po mogućnosti inicijalni oblici praktičnog osposobljavanja za život. Naime, nakon završetka niže pučke škole, mogla se pohađati građanska škola koja je minimalno trajala tri godine. U građanskoj školi su učenici dobivali osnovno profesionalno osposobljavanje za nekoliko zanimanja, na primjer iz obrta, trgovine i umnog gospodarstva. Uz državne škole, zakon je nudio i različite mogućnosti otvaranja privatnih škola pa i da početno obrazovanje bude u obitelji. Nadležnost između crkve i države na području pučkog školstva je ovim zakonom jasno razgraničena. Vjeronauk i odgoj i dalje ostaju pod organizacijom Crkve. Crkva ima svoje predstavnike u mjesnim županijskim i zemaljskim školskim odborima. Država prepušta stručnjacima da vrše nadzor nad obrazovanjem, a uvodi i instituciju županijskih školskih nadzornika u koju se izabiru najstručniji učitelji. Školama tako upravljaju školski odbori u koje ulaze pored svećenika i učitelja i predstavnici političke vlasti. Prema ovom zakonu hrvatskim učiteljima je poboljšán socijalni status. Učitelji dobivaju mjesečne/godišnje plaće te mirovinu nakon 30 godina rada koju je moguće nakon smrti prenijeti na ženu/djecu.²⁶

U tome periodu, počinju se izdavati pedagoški listovi i časopisi, koji su imali važnu ulogu u unapređivanju školstva. Prvi tiskani udžbenik pedagogije uveden je u Hrvatsku 1849. godine i vezan je uz rad prve Učiteljske škole u Zagrebu.²⁷ Budući da tada iskustvo naših učitelja na području pedagogije nije bilo veliko, prvi udžbenici za pedagoško obrazovanje učitelja bili su prijevodi stranih izdanja.²⁸ Među prvim knjigama koje možemo okarakterizirati da se bave pedagojskom tematikom, a da su napisane od strane hrvatskog učitelja i pedagoga, je udžbenik Stjepana Novotnya koji je 1867. godine za potrebe učiteljske škole napisao *Gojitba i učba* te prošireno bečko izdanje *Gojidba i opća učba*. Ozbiljnije svjetovno usustavljanje pedagojske

²⁵ Opetovnica je škola u kojoj se ponavljalo gradivo osnovne škole nakon njenog završetka. Naime, problem se dogodio kada bi učenici koji su završili osnovnu školu nastavili sa svojim svakodnevnim životom i radom te bi brzo zaboravljali ono što su naučili. Da bi se to spriječilo, za njih je organizirana nastava jednom ili dva puta u toku tjedna (nekada samo nedjeljom). U ovim školama učili su se isti nastavni predmeti kao i u osnovnoj školi (čitanje, pisanje, računanje, vjeronauk). Trajale su od 2 do 4 godine. Branilović, Lidija. Povijest osnovnog školstva Međimurja – druga polovica 19. stoljeća., 2009. URL: <http://povijest.net/povijest-osnovnog-skolstva-medjimurja-4/> (2022-12-04)

²⁶ Munjiza, Emerik. Nav.dj., str. 40-49.

²⁷ Otvaranje prve Učiteljske škole u Zagrebu 1849. godine je bilo potrebno zbog pružanja ozbiljnijeg obrazovanja učiteljima.

²⁸ U prvoj Učiteljskoj školi u Zagrebu upotrebljavala su se tri udžbenika iz pedagoške skupine predmeta: *Didactica generalis* – opća znanost podučavanja, *Didactica specialis* – posebne znanosti podučavanja (sve tadašnje metodike) i *Znanost odhranjivanja za uporabu učiteljskih sjemeništah* (pedagogija). Autori navedenih djela nisu utvrđeni, a

udžbenici su tiskani u Budimu. Munjiza, Emerik. Nav.dj., str. 163-168.

teorije i prakse počinje od Stjepana Basaričeka²⁹ koji izdaje 1876. godine cjelovito teorijsko djelo iz područja pedagogije pod nazivom *Teorija pedagogike ili nauk ob uzgoju* u kojem spaja i predstavlja dotadašnje pedagogijske spoznaje uglavnom njemačkog govornog područja. Između 1880. i 1884. godine zaokružuje pedagogijski sustav izdavanjem četiri svoja djela. Basariček je bio pod utjecajem njemačkih pedagoga, prvotno Herbarta,³⁰ što je bio uzrok dugotrajnog sukoba s kršćansko orijentiranim pedagozima. Kako je Crkva konstanto gubila autoritet te sudjelovanje u odlukama u državi i školstvu, dominaciju Basaričekove pedagogije Crkva je pokušala umanjiti izdavanjem novog udžbenika pedagogije *Pedagogijma ili uzgoslovlje* (1889.) i *Povijest pedagogike* (1893.) dr. Martina Štiglića.³¹ No, kako je Basariček bio izrazito dominantan sa svojim knjigama, knjige koje je Crkva izdala imale su samo ograničenu uporabu i to samo u ženskoj Učiteljskoj školi u Zagrebu. Novotnyjev udžbenik obrazlaže pojam odgoja te ga dijeli na duhovni i tjelesni, pri čemu pojam duhovnog čini um (intelektualno), srce (emocionalno) i volja (moralno područje), dok Basaričekov udžbenik manji naglasak stavlja na duhovni odgoj jer je orijentiran na tjelesni dio odgoja, odnosno široku lepezu poticajnih i represivnih odgojnih sredstava.³²

U 19. stoljeću je bilo puno nepismenih ljudi. Prema popisu iz 1869. u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u strukturi seoskog stanovništva je bilo 87,54% potpuno nepismenih, a u gradovima 52,34%. Među ostalim zemljama Monarhije više nepismenog stanovništva imale su Dalmacija, Istra, Galicija i Bukovina, ali ne i Hrvatsko-slavonska krajina, u kojoj je stanje pismenosti nešto bolje nego u Provincijalu, odnosno Slavoniji.³³ Godine 1869. u Krajini ima zajedno s gradovima 82,60% potpuno nepismenih, a u Provincijalu zajedno s gradovima 85%. Zatim se 1880. godine broj nepismenih znatno smanjio u civilnoj i u vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, ali usporedbe s ranijim

²⁹ Stjepan Basariček (1848.-1918.) je bio jedan od utemeljitelja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1871), poslije i njegov tajnik, potpredsjednik i predsjednik (1906–1909). Bio je organizator i sudionik triju skupština hrvatskih učitelja (1871., 1874., 1878). Najzaslužniji je za izgradnju Hrvatskoga učiteljskog konvikta (Doma za učiteljsku djecu) u Zagrebu (1899). Basariček, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6126> (2022-12-04)

³⁰ Johann Friedrich Herbart (1776.-1841.) je bio njemački filozof, pedagog i psiholog. Primjenjujući psihološke postavke u pedagogiji znatno je utjecao na njezin daljnji razvoj. Pedagogija je kod Herbarta normativna znanost, dijeli ju na praktičnu i teorijsku. Razvio je naučavanje o odgojnoj nastavi te postavio četiri stupnja u organizaciji nastave (jasnoća, asocijacija, sustav i metoda). Herbart, Johann Friedrich. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25084> (2022-12-04)

³¹ Martin Štiglić (1837.-1914.) je bio hrvatski teolog i pedagog. Školovao se u Senju, a zatim u Beču, gdje je 1863. i doktorirao teologiju. Među prvima predavao pedagogiju na Zagrebačkom sveučilištu. U odgoju je zastupao teološka stajališta. Osobito je zaslužan za osposobljavanje ženskoga učiteljskoga naraštaja. Štiglić, Martin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59924> (2022-12-04)

³² Munjiza, Emerik. Nav.dj., str. 163-168.

³³ „Prema upravnoj organizaciji uređenoj 1850. godine Hrvatska i Slavonija dijelile su se na Bansku Hrvatsku i Slavoniju-Provincijal koji se sastojao od 6 županija: Zagrebačka, Požeška, Varaždinska, Osječka, Križevačka, Riječka a 1861. godine pridružena je i Srijemska županija.“ Ređep Milivoj; Ister Olivera. Usporedni prikaz nekih gospodarskih karakteristika Vojne krajine i Provincijala u vrijeme sjedinjenja, a na osnovi popisa stanovništva iz 1880. // Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin 8-9 (1996), str. 186. URL: <https://hrcaj.srce.hr/clanak/199162> (2023-02-08)

razdobljem nisu moguće zbog neujednačenosti građe, navode autorice Gross i Szabo.³⁴ Podaci iz 1880. godine se odnose na dobne skupine iznad 6 godina života. Prema njima u ujedinjenoj Hrvatskoj i Slavoniji ima 67,90% potpuno nepismenih muškaraca i 79,93% potpuno nepismenih žena. Istodobno, samo u gradovima civilne Hrvatske i Slavonije ima 39,57% potpuno nepismenih žena i 29,70% potpuno nepismenih muškaraca. Autorice smatraju kako možemo zaključiti da se broj nepismenih smanjio za 8%. Najviše nepismenih bilo je među pravoslavnim seoskim stanovništvom, a najmanje među Židovima.³⁵

Nakon ponovnog spajanja Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1881., Hrvatski sabor je donio prošireni i dopunjen novi školski zakon za Hrvatsku i Slavoniju (1886.). Taj zakon je stupio na snagu 1888., a ostao je u praktičnoj primjeni sve do sloma Monarhije 1918. godine. Škole su se prema zakonu i dalje dijelile na pučke i građanske. U građanskim su školama, kao i prema Zakonu iz 1874. godine, „učenici koji ne prelaze u viša učilišta mogli nastaviti nauk pučkih škola s obzirom na obrt, trgovinu i umno gospodarstvo.“³⁶ Zbog toga su uz osnovne, općeobrazovne predmete, zastupljeni bili i stručni predmeti iz poljodjelstva, obrta i trgovine. Te škole su mogle polaziti i djevojčice, „pak im je posebice podjeljivana obuka u ženskome ručnome radu i kućanstvu“.³⁷ Nastavni jezik, u novom školskom Zakonu iz 1888., a zbog pravoslavnog stanovništva koje je pripojeno iz Vojne krajine, se zove hrvatski ili srpski, za razliku od ranije, kada se u školskom Zakonu iz 1874. zvao hrvatski. Pored toga, 1875. godine, prema naredbi vlade izdani su propisi koji su dopuštali da se u okviru građanskih škola osposobljavaju budući učitelji i učiteljice. Učiteljice su od tada bile ravnopravne po pitanju plaće kao i učitelji. Međutim, i dalje je postojala razlika. Naime, ako bi se učiteljica udala, nije mogla više obnašati učiteljsku službu jer se smatralo da se udajom dobrovoljno odrekla te službe. Međutim, ubrzo se pojavio pad u broju školovanih učitelja te se 1892. donosi odredba kojom se takve osobe (udane žene učiteljice) mogu uzeti u službu, ali da se ne mogu imenovati definitivnim učiteljicama, odnosno, posao učiteljice im nije bio osiguran ako se na njihovo radno mjesto prijavi učitelj ili neudana učiteljica.³⁸

Od početka 20. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine, osnovno školstvo u Hrvatskoj karakterizira želja za širenjem prosvjete među široke narodne slojeve te nastojanja za ublažavanjem nepismenosti, no ništa značajno se nije poduzelo od školskog zakona iz 1888. godine. Stanje je ostalo poprilično nepromijenjeno sve do 1918. godine kada je osnovana

³⁴ Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Nav. dj., str. 34.

³⁵ Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Nav. dj., str. 34-35.

³⁶ Marković, Ivančica. Nav. dj., str. 92.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Izrada novog školskog zakona je započela 1919. godine te je ponuđen nešto modificiraniji školski zakon Kraljevine Srbije, koji u Hrvatskoj nije bio baš dobro prihvaćen. Konačno je donesen novi školski zakon 1929. godine kojim je ujedinjeno obvezno školstvo u cijeloj državi. Tim je zakonom propisano uvođenje obvezatnog osmogodišnjeg osnovnog školovanja koje je u zabačenim predjelima države ostalo više kao mogućnost nego pravilo (premao školskih obveznika i neodgovarajući prostorni uvjeti). Privatno školstvo ostaje samo kao mogućnost, a novi Zakon zabranjuje otvaranje novih privatnih škola ali dozvoljava nastavak rada prije otvorenim privatnim školama.³⁹ U dijelovima Hrvatske koji su nakon završetka Prvog svjetskog rata pripali Italiji veliki broj hrvatskih škola se zatvara ili se uvodi talijanski jezik. U škole se postavljaju novi učitelji iz Italije, a hrvatski učitelji koji i dalje žele raditi, dobili su određeni vremenski period u kojem moraju naučiti talijanski jezik te je time broj škola znatno smanjen. Trajanje škola je prvo smanjeno sa šest na četiri godine, a zatim vraćeno na pet godina. Vlast novonastale Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.) je bila zainteresirana za školstvo uglavnom na području centralizacije i stvaranja jedinstvene škole na cijelome području.⁴⁰

Za vrijeme Drugog svjetskog rata na području Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.) utemeljen je novi školski sustav koji je bio organiziran na način da je škola trajala šest godina: od toga pučke škole četiri godine i dvije gradske i seoske produžne škole. U novom školskom sustavu napravljena je temeljita izmjena nastavnih programa. U potpunosti su izmijenjeni udžbenici, priručnici i ostala pedagoška i pomoćna literatura. Pred kraj rata, stvaranjem većeg i stabilnijeg slobodnog teritorija, donosi se jedinstveni *Maksimalni nastavni plan i program*. On donosi propisane predmete, satnicu, sadržaje i temeljne vrijednosti.⁴¹ Zakon o ukidanju građanskih škola i općih nižih srednjih škola te o obveznom sedmogodišnjem školovanju donesen je 1945. godine. Nakon Drugog svjetskog rata u relativno kratkom razdoblju od samo petnaestak godina (1958.), školstvo je transformirano u jedinstvenu osmogodišnju obaveznu školu za svu djecu od 7 do 15 godina. Od tada do danas organizacija obveznog osnovnog školstva se nije mijenjala; ona u kontinuitetu ostaje osmogodišnja (strukturirana prema modelu četiri razreda razredne nastave i četiri razreda predmetne nastave).⁴²

³⁹ Munjiza, Emerik. Nav. dj., str. 39-50.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Za novu školu kao temeljne vrijednosti se navode: demokratičnost (obvezna, besplatna, dostupna za sve), svjetovnost (odvojena od crkve i vjere), jedinstvenost (jednaka za sve) i pismenost na materinskom jeziku. Isto, str. 51.

⁴² Isto, str. 50-63.

Cijelo je ovo razdoblje obilježio već spomenuti pedagoški časopis *Napredak* koji je od samog početka svog izlaženja (1859.) pružao kvalitetne pedagoške članke te okupljao na jednom mjestu značajne priloge mnogih učitelja, odnosno pedagoga. U nastavku slijedi pregled povijesti njegova izlaženja u prvih stotinjak godina.

4. *NAPREDAK*: PRVI HRVATSKI PEDAGOŠKI ČASOPIS I NJEGOVA ULOGA U OBLIKOVANJU ČITATELJSKIH NAVIKA OD SREDINE 19. DO SREDINE 20. STOLJEĆA

4.1. POVIJEST ČASOPISA *NAPREDAK*

Napredak: časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži, najstariji je pedagoški list, čiji je prvi broj tiskan 1. listopada 1859. godine. Izlazio je periodično, nekoliko puta godišnje.⁴³ Časopis je pokrenut kako bi se ojačao razvoj hrvatskog školstva i pedagogije, osobito onog pučkog. Posebno se usredotočio na podizanje kvalitete stručnog obrazovanja učitelja.⁴⁴ Razlozi za to su višestruki: relativno kratko (dvogodišnje) institucionalno obrazovanje učitelja postoji tek od 1849.,⁴⁵ a u školama još rade nedovoljno obrazovani učitelji za koje su, do 1863. godine, održavani produžni tečajevi, a nakon toga se uvode različiti oblici stručnog usavršavanja,⁴⁶ jer je do druge polovice 19. stoljeća pedagoška literatura (počevši od priručnika koji su, za praktični rad učitelja, najpotrebniji) na hrvatskom jeziku i posebno od hrvatskih autora, bila još relativno slabo razvijena. U skladu s tim, pokretači *Napretka* su bili učitelji Zagrebačke uzorne glavne učione za dječake⁴⁷

⁴³ Uvidom u digitalizirani dio časopisa na Portalu digitaliziranih časopisa i onih u fizičkom obliku u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, časopis, iako je izlazio kontinuirano, nije izlazio u jednakim vremenskim intervalima. Katkad je objavljivan 2 ili više puta godišnje, ali katkad čak 36 puta.

⁴⁴ *Napredak*. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42933> (2023-02-08)

⁴⁵ Do 1820. učitelji su trebali imati završena dva razreda glavne škole, a bilo je poželjno da imaju završen i četvrti razred glavne ili normalne škole. Nakon 1820. godine počeli su odlaziti na stručno osposobljavanje učitelja, odnosno tromjesečni tečaj koji je bio održavan u Ljubljani, Beču i Grazu, a potom se i kod nas otvaraju tečajevi koji su postupno povećavali svoje trajanje. Lukaš, Mirko. Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine. // *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu* 64, 4 (2015), str. 566-567. URL: <https://hrcak.srce.hr/153128> (2022-12-07)

⁴⁶ Isto, 567-569.

⁴⁷ Prva javna učiteljska škola, financirana gradskim novcem, je počela svoje djelovanje u Zagrebu 1849. godine. Nekoliko godina kasnije (1853.) „Zemaljska školska oblast za Hrvatsku i Slavoniju“ utemeljila je Kr. preparandiju („učiteljište“) u Zagrebu. U zgradu Glavne gradske učione 1855. godine smještene su zagrebačka preparandija i Mala realka. Ove su tri škole odlukom ministarstva za bogoštovlje i nastavu tada spojene u jednu ustanovu sa zajedničkim ravnateljem pod nazivom „Glavna gradska učiona“, odnosno „Uzorna glavna učiona“. Sečić, Dora. Nabava knjiga i

koji su, zahvaljujući neposrednom praktičnom radu s preparandima⁴⁸ najbolje mogli prosuditi (ne)osposobljenost (budućih) učitelja.⁴⁹

Povijest i sadržaj prvih 50 godina časopisa *Napredak* je napisao Josip Klobučar.⁵⁰ Već u prvom broju časopisa doznajemo program časopisa (Slika 1) koji su zajednički potpisali „Učitelji glavne uzorne učione u Zagrebu“, a to su bili urednik časopisa Stjepan Novotny te uz njega trojica suizdavača - Ferdo Mlinarić, Ferdo Vuksanović i Vjenceslav Mařík.⁵¹ Oni objavljuju u *Narodnim novinama* 1. rujna 1859. poziv na pretplatu, a već 1. listopada izlazi i prvi broj *Napretka*. U programu su naveli glavne točke kojima će se baviti časopis *Napredak*, pa tako navode kako će u časopis uvrštavati razne poučne članke, prijedloge, iskusne pokušaje i kritike o psihičkom razvitku djece, te predlagati učenicima i učiteljima dobre i kvalitetne školske knjige koje po njihovom mišljenju trebaju biti korištene u nastavi. Između ostalog, pisat će još o potrebama knjižnica i osiguravanju potrebnih školskih knjiga i nastavnih pomagala, ali i o važnosti ne samo duhovnog, nego i tjelesnog odgoja. Zatim, navode kako će časopis nastojati ukazati na važnost ćudorednog života i podsjetiti djecu na njihove dužnosti u okviru obitelji, doma, društva, itd. Sve navedeno će se potkrijepiti ćudorednim i biblijskim pričama, poslovicama, basnama, pričama i izrekama iz Svetog pisma i odabranih znanstvenih knjiga. Tako već ovdje doznajemo kako je namjera čitateljima časopisa predlagati koje se knjige trebaju čitati, a koje ne trebaju. S obzirom da je Novotny prije svega (osim što je bio učitelj i pedagog) bio svećenik (zareden je 1838. godine), očekivano je kako će prvenstvena literatura (pedagoškog i odgojnog sadržaja), barem za vrijeme njegova uredništva, biti vjerskog karaktera i ako takva literatura neće moći pružiti sve tražene informacije, uvažit će se i poneke knjige znanstvenog karaktera.⁵² Program završava s

izgradnja fondova javnih knjižnica u Zagrebu u 19. stoljeću. // Vjesnik bibliotekara hrvatske 54, 3 (2011), str. 15.
URL: <https://hrcak.srce.hr/80100> (2022-12-09)

⁴⁸ Preparandi su osobe koje su završile preparandiju, odnosno učiteljsku školu. Službeno je uvedena zakonom 1874. a školovanje je trajalo tri godine. Kasnije (1888.) školovanje je produženo na četiri godine te je dobilo službeni naziv učiteljska škola. Iako se naziv preparandija još neko vrijeme zadržao u govornom jeziku. Preparandija. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50181> (2022-12-07)

⁴⁹ Ostroški, Nikolina. Djelovanje muške učiteljske škole u Zagrebu od osnutka 1849. do 1874. godine. Sveučilište u Zagrebu: diplomski rad, 2020. Str. 13. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:903331> (2022-02-14)

⁵⁰ Josip Klobučar (1842.-1910.) je bio hrvatski publicist i pedagoški pisac. Svoj radni vijek je proveo kao učitelj i ravnatelj te je bio i član Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Pisao je o problemima učiteljstva, ciljevima nastave o iskustvima iz školskog života, odnosno života učitelja. Branko, Pleše. Klobučar, Josip. // Hrvatski bibliografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10571> (2023-04-18)

Klobučar, Josip. „Napredak: povijest i sadržaj prvih 50 njegovih godina“. Zagreb: Hrvatski pedagoško književni zbor, 1909. str. 1-35. URL: http://misc.nsk.hr/pshsp/197A_1.pdf (2023-04-04)

⁵¹ Učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu. Program. // *Napredak* 1, 1 (1859.), str. 1-4. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=514ddf54-118f-4520-af35-bfc79ef0c267> (2022-12-09)

⁵² Kako bi izbjegao mogući negativni utjecaj knjiga na području pedagogije, iz razloga što su do tada korištene knjige

iz područja pedagogije sve bile prijevodi stranih knjiga i autora, Novotny 1867. izdaje knjigu pod nazivom *Gojitba i*

informacijama o pretplati: „Konačno izlazit će „Napredak“ od 1. listopada dvaput u mjesecu, 1. i 15. na čitavu arku. Čelogodišnja pretplata mu je u Zagrebu 2 for. 50 kr., poštom 3 for. Na polgodine polovica. Pretplata neka se šalje: Uredništvu časopisa „Napredka“ u Zagreb. – Čena ova je doista tako malena, da će si moći list taj svaki nabaviti, koi iole za napredkom teži.“⁵³

Urednik, a od 3. godišta i vlasnik *Napretka* bio je, kako je već rečeno, Stjepan Novotny. On se iz rada u časopisu povlači 1866. zbog bolesti⁵⁴ te uredništvo predaje svojem kolegi, također učitelju zagrebačke preparandije Skenderu Fabkoviću.⁵⁵ Fabković je kasnije postao jedan od trinaestoro utemeljitelja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1871.)⁵⁶ iz kruga tzv. hrvatskih učiteljskih prvaka. Unatoč materijalnim poteškoćama, Fabković je uspio održati list. Za vrijeme njegovog uređivanja i vlasništva, *Napredak* postaje svojevrсно glasilo Učiteljske zadruge, prve učiteljske organizacije, a donosi vrijedne teorijske priloge, te najavljuje i usmjerenost prema staleškoj problematici. Zbog bolesti, Fabković se želi povući iz časopisa, a u tome periodu Hrvatski pedagoško-književni zbor planira pokretanje svojega glasila. Nakon što im je Fabković 1873. besplatno ustupio *Napredak*, on još kratko vrijeme ostaje njegovim urednikom. Iste godine, uredništvo preuzima Ljudevit Modec⁵⁷ koji je uz Fabkovića bio jedan od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. Modec će biti urednik sve do 1895. godine kada ga nasljeđuje hrvatski pedagog i predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava Stjepan Basariček. Basariček će uređivati *Napredak* čak 23 godine (1895.-1918.) i time se upisati u povijest časopisa kao njegov

obuka te prošireno bečko izdanje *Gojidba i opća učba*. Ostroški, Nikolina. Nav. dj., str. 29. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:903331> (2022-02-14)

⁵³ Učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu. Program. // *Napredak* 1, 1 (1859.), str. 1-4. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=514ddf54-118f-4520-af35-bfc79ef0c267> (2022-12-09)

⁵⁴ Stjepan Novotny u siječnju 1866. ne napušta samo *Napredak*, već i zagrebačku učiteljsku školu, na kojoj je (od početka 1860. godine) bio učitelj vjeronauka i pedagogije. Nakon toga, odlazi kao upravo imenovani župnik u Feričance, u kojima umire 14. lipnja 1867. godine, ne dočekavši tiskanje svoje knjige *Gojidba i obća učba*. Novotny, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44337> (2022-12-04)

⁵⁵ Skender Fabković (1826.-1905) je bio hrvatski učitelj i pedagog. Učiteljsku školu je pohađao u Pragu gdje je nakon studija bogoslovije diplomirao filozofiju i pedagogiju (1851.). Napisao je više pedagoških članaka, knjiga, čitanki i a bio je i prevoditelj. Najpoznatija su mu djela: *Metrički sustav* (1872) i *Statistika školstva* (1875). Fabković, Skender. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18801> (2022-12-14)

⁵⁶ Hrvatski pedagoško-književni zbor je utemeljen 1871. Bavio se tiskanjem knjiga, časopisa i listova. Također je okupljao učitelje te im pružao, odnosno organizirao skupove, savjetovanja i usavršavanja. Preuzeo je i izdavanje časopisa *Napredak*, različitih pedagoških literatura i prijevoda stranih a kasnije većinom domaćih stručnjaka. Hrvatski pedagoško-književni zbor. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26461> (2022-12-07)

⁵⁷ Ljudevit Modec (1844.-1897.) je radio kao učitelj u Zagrebu na kaptolskoj osnovnoj školi, učiteljskoj školi, te na višoj djevojačkoj školi. Bio je ravnatelj učiteljske škole u Zagrebu (1874.-1890.) i u Petrinji (1890.-1893). Jedan je od osnivača Učiteljske zadruge (1865.) i Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (1871.) kao i njegov predsjednik (1884.-1887. i 1889.-1890.). Bio je urednik časopisa *Napredak* i napisao je za njega mnogo članaka pedagoškog, metodičkog i literarnog sadržaja. Lazor, Branka. Ljudevit Modec. URL: <http://www.krizevci.net/hr/html/ilirci.html> (2022-12-14)

najduži urednik. On pretvara *Napredak* u znanstveno-pedagošku smotru (1908.). Na naslovnoj stranici, u impresumu, osim glavnog urednika ispisano je i uredništvo, odnosno, urednici rubrika. Uređujući *Napredak* u duhu herbarotovske pedagogije,⁵⁸ prema Basaričeku su često bile usmjerene kritike sve glasnijih predstavnika novih pedagoških pravaca koje kasnije i sam prihvaća.⁵⁹ Basariček potpisuje još prva tri broja tog 59. godišta časopisa, a zatim umire u ožujku 1918. godine. U tom razdoblju časopis je proslavio svojih prvih pedeset godina postojanja objavom rada *Napredak: 1859-1909: povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina* koji je napisao Josip Klobučar, inače član Hrv. pedagoško-književnog zbora. Časopis je kroz tih pola stoljeća, drži autor, svakako pridonio intelektualnom napretku pučkog učilišta te napretku i razvitku školstva.⁶⁰

Nakon smrti Basaričeka, od 4. broja, tiskanog tek u lipnju 1918. godine, na poziciji glavnog urednika časopisa *Napredak* zamjenjuje ga hrvatski pedagog Josip Škavić, koji je sudjelovao u uređivanju časopisa sve do 1930. godine.⁶¹ Preostali brojevi za godinu 1918. po prvi put izlaze tijekom srpnja i kolovoza (5. i 6.), te u dva dvobroja (7-8 za rujan i listopad, 9-10 za studeni i prosinac).⁶² Škavić je, kao nositelj i aktivni sudionik školskih reformi u Hrvatskoj, smatrao kako je potreban posrednik između škole i države, a da se s obzirom na prilike i neprilike u društvu posrednik neće mijenjati.⁶³ Taj bi posrednik trebala biti pedagoška znanost. Ona treba biti kriterij koji će se uvažavati pri odlučivanju što će se i kako u školstvu mijenjati. Ta ideja, naravno, nije zaživjela još dugo vremena. Za vrijeme svog uredništva Škavić⁶⁴ ne mijenja vizualnu estetiku časopisa koju je uveo njegov prethodnik: u impresumu se i dalje pojavljuje ime glavnog urednika i uredništvo, tj. urednici rubrika s pripadajućim nazivom rubrika i tekstovima koji su u određenoj rubrici objavljeni. Ono što je promijenio je prva stranica časopisa koja je od Basaričekovog

⁵⁸ Johann Friedrich Herbart (1776.-1841.) pedagogiju dijeli na praktičnu i teorijsku. Kao što je već rečeno, herbarotovska politika je u odgojnoj nastavi postavila četiri stupnja u organizaciji nastave: jasnoća, asocijacija, sustav i metoda. Ono čime se Basariček najviše vodio je bilo da je najvažnija svrha odgoja krjepost i poklapanje volje s etičkim idejama u izgradnji moralne osobnosti. Neka od njegovih glavnih djela su *Opća pedagogija izvedena iz svrhe odgoja* (1806), *Glavne točke metafizike* (1806), *Opća praktična filozofija* (1808), *Psihologija kao znanost* (1824–25) Herbart, Johann Friedrich. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25084> (2022-12-14)

⁵⁹ Basariček je prihvatio i povezivao i druge pozitivističko-reformne pristupe u pedagogiji.

⁶⁰ Klobučar, Josip. *Napredak: 1859-1909: povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*. (Zagreb: Naklada Hrv. pedagoško-književnoga zbora, 1909), str. 1-35. URL: http://misc.nsk.hr/pshsp/197A_1.pdf (2022-02-14)

⁶¹ Josip Škavić (1881.-1940.) je bio potpredsjednik i tajnik Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Napisao je veći broj članaka i rasprava kao nositelj i aktivni sudionik školskih reformi u Hrvatskoj s početka 20. st.. Također je bio jedan od urednika Pedagogijske enciklopedije (1895–1916). Škavić, Josip. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59641> (2022-12-14)

⁶² Munjiza, Emerik. *Nav. dj.*, str. 150-185.

⁶³ Jedna od reformi u kojoj je sudjelovao je bila novi nastavni plan i program za osnovnu školu (od I. do IV. razreda) koji je donijet u kolovozu 1926. godine. Njime je uveden jedan nastavni program za sve škole u državi. Miljković, Dubravka. *Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941.* // *Odgojne znanosti* 9, 1 (2007), str. 139. URL: <https://hrcak.srce.hr/20834> (2022-12-15)

⁶⁴ Škavić je prije uloge glavnog urednika bio zadužen kao urednik rubrike „Književna smotra“, a kasnije i rubrike „Praktična pedagogija“.

uređenja pa do 1920. godine sadržavala: ime časopisa (*Napredak, naučno pedagoška smotra*), tko izdaje časopis (Hrvatski pedagoško književni zbor), ime glavnog urednika, imena suurednika odnosno imena urednika pojedinih rubrika, koje je to izdanje te tko je tiskao. Od 1921. godine prva stranica časopisa sadržava ime časopisa, imena urednika (u većini slučajeva oni su i urednici pojedinih rubrika) te izdanje i tko je tiskao, znači bez imena glavnog urednika. No to nije bila samo vizualna promjena, to je bila i promjena u samom uredništvu časopisa, pa tako od sada nemamo jednog glavnog urednika nego više njih.

Uz Škavića se istaknulo još nekoliko urednika. Jedan od njih je i Stjepan Ratković⁶⁵ koji uređuje rubrike „Učiteljsko obrazovanje“ i „Narodno prosvjeđivanje“, jer je i sam prije uredništva u časopisu bio profesor gimnazije u Zadru i učiteljske škole u Arbanasima te ravnatelj u više učiteljskih škola u Hrvatskoj, što mu je dalo dovoljno znanja i iskustva da uređuje te rubrike. Ratković odlazi iz časopisa 1925. te njegovu rubriku „Učiteljsko obrazovanje“ preuzima Škavić. Antun Tunkl⁶⁶ se ističe kao upravitelj Hrvatskoga školskog muzeja, gdje je uredio prvi stalni postav izložbe o razvoju hrvatskoga školstva te uređuje rubriku „Obzor po pedagoškom svijetu“. Godine 1931. postaje glavnim urednikom časopisa. Za vrijeme svog uredništva, Tunkl mijenja nazive rubrika te više ne piše koji je urednik odgovoran za koju rubriku što se na kraju ispostavilo samo kao privremeno, jer se 1932. vraća stari sadržaj (odnosno imena rubrika). U časopisu se

1931. prvi puta pojavljuju reklamni oglasi, poziv na pretplatu za časopis *Smilje* i drugi.

Nakon odlaska Tunkla, jednu godinu (1933.) časopis uređuje Salih Ljubunčić.⁶⁷ Nakon njega, glavnim urednikom časopisa 1934. godine postaje dr. Sigismund Čajkovac,⁶⁸ prvi učitelj u

⁶⁵ Stjepan Ratković (1878.-1968) je bio hrvatski pedagog. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Beču i Zagrebu. Bio je pokretač lista *Narodni učitelj* (1913). U NDH je bio državni tajnik u Ministarstvu nastave, a zatim ministar nastave (1941–1942) te poslanik u Berlinu (1943–1944). Od 1946. do smrti radio je kao profesor zemljopisa u kapucinskoj gimnaziji u Varni. Ratković, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51942> (2022-12-07)

⁶⁶ Antun Tunkl (1884.-1961.) je bio hrvatski pedagog. Osim što je bio glavni urednik časopisa, Tunkl je radio kao učitelj pučke škole a bio je i profesor na Učiteljskoj školi u Zagrebu te upravitelj Hrvatskog školskog muzeja. Također je bio aktivan u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru i Savezu hrvatskih učiteljskih društava. Tunkl, Antun. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62696> (2022-12-07)

⁶⁷ Salih Ljubunčić je bio hrvatski pedagog, rođen u Livnu (BiH) 1890. a preminuo u Zagrebu 23. srpnja 1964. Nakon završetka Više pedagoške škole u Zagrebu, bio je profesor učiteljske škole u Zagrebu i Više pedagoške škole u Sarajevu. U periodu od 1918.-1938. pisao je priloge o pedagogiji i psihologiji u časopisu *Učitelj*. Također je bio suosnivač zajedno s Trbojevićem Uzgojno-prosvjetne sekcije Sociološkoga društva u Zagrebu. Ljubunčić, Salih. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37763> (2022-12-07)

⁶⁸ Sigismund Čajkovac (1876.- 1962.) je studirao povijest i zemljopis na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je

1913. i doktorirao kao prvi učitelj u Hrvatskoj. Radio je kao učitelj, zemaljski školski nadzornik, profesor i ravnatelj Učiteljske i Više pedagoške škole (Čakovec i Zagreb), a bio je i načelnik u Ministarstvu prosvjete. U više navrata bio je i predsjednik Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1920–1941). Čajkovac, Sigismund. // Hrvatska

Hrvatskoj koji je stekao stupanj doktora znanosti (1913.) i koji je do tada uređivao rubriku „Teorijske pedagogije“. Za vrijeme svoga uredništva Čajkovac nije znatno mijenjao vizualne komponente časopisa, osim drugačije grafički uređene naslovne stranice. Osamdesetu obljetnicu (1939.) časopis *Napredak* je dočekaio upravo pod njegovim uredništvom. U prigodnom je članku Čajkovac opisao trud, rad i nastojanja učitelja, pedagoga i drugih da se *Napredak* održi kako bi nastavio davati upute i savjete o prosvjeti, nastavnoj građi, nastavnim metodama, edukaciji učitelja i odgajanju učenika.⁶⁹

Godine 1943. glavnim urednikom postaje dr. Vlado Petz.⁷⁰ On časopis usmjerava prema didaktici, koju drži teorijom obrazovanja, a ne samo metodikom, kao što se do tada o njoj običavalo misliti. Nakon njega, na godinu dana (1945.) uredništvo preuzima Marijan Koletić⁷¹ koji usmjerava časopis prema odgoju učenika te izgradnji slobodne demokratske zemlje.

Godine 1946., u vrijeme kada je urednikom bio Ive Tošić, časopis mijenja ime u *Pedagoški rad* i pod tim nazivom ostaje sve do 1991. godine, kada ga mijenja u *Napredak: časopis za pedagogiju*. Prvi broj pod tim nazivom izlazi u svibnju. U „Uvodnoj riječi“ urednik najavljuje na što će se sve časopis pod novim imenom usmjeriti. Neki od najvažnijih su problem stručne literature, jače samoobrazovanje nastavničkog kadra, provođenje novog sedmogodišnjeg obrazovanja, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje, nepismenost, kulturno-prosvjetno uzdizanje sela i gradova i drugi.⁷² Do kraja 1950., mijenja se još samo jedan urednik. Godine 1949. treći broj časopisa potpisuje Dragutin Franković i ostaje urednikom sve do 1960. U razdoblju koje je uslijedilo urednici će se na tom mjestu izmjenjivati, a časopis, kao što je već poznato, postoji

enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13135> (2022-12-07)

⁶⁹ Dr. Čajkovac, Sigismund. „Osamdeset godina „Napretka“. // *Napredak: časopis na pedagogiju* 80, 10 (1939), str. 432-434.

⁷⁰ Vlado Petz (1887.-1970.) je bio hrvatski pedagog. Studirao je u Pragu i Zagrebu, gdje je i doktorirao 1917. Bio je profesor na Višoj pedagoškoj školi i Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a surađivao je i uređivao više pedagoških časopisa. Također je bio autor čitanki za srednje škole, a najpoznatija su mu djela: *Kakav ima da bude udžbenik* (1922), *O estetskom uzgoju u srednjim školama* (1926), *Bit odgojne funkcije i odgojna praksa* (1936), *Razvitak hrvatskog pedagoškog mišljenja* (1942) i dr. Petz, Vlado. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48038> (2022-12-07)

⁷¹ Marijan Koletić (1910.-1988.) je bio hrvatski pedagog. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, osim što je radio kao učitelj i profesor Učiteljske i Više pedagoške škole, također je bio predsjednik Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Koletić, Marijan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32400> (2022-12-07)

⁷² Tošić, Ivo. „Uvodna riječ“. // *Pedagoški rad: časopis za pedagoška i kulturno-prosvjetna pitanja* 1, 1 (1946), str. 1-

5.

još i danas te je poznat kao stručni časopis za pedagojsku teoriju i praksu te interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju.⁷³

U časopisu su se tijekom njegova višedesetljetnog postojanja objavljivali opći pedagoški i metodički članci, ali i vijesti iz prosvjetnog života, natječaji za učiteljska mjesta, obavijesti o promjenama u učiteljskom osoblju, o novim knjigama, problemu nepismenosti i sl. *Napredak* je često imao i posebne dodatke, različita opsega i sadržaja. Neki od njih imali su višegodišnji kontinuitet i funkcionirali su gotovo kao zasebne periodičke publikacije (*Službeni dodatak*, *Književna smotra*, *Risarski list*, *Hrvatski učiteljski dom*), dok su se neki pojavljivali jednokratno (*Siloslovje*, *Priskok*) ili samo tijekom jednoga godišta (*Hrvatska povjesnica*, *Rukovodstvo za jezičnosastavoslovnu obuku*, *Vjestnik prve obće učiteljske skupštine*).⁷⁴ No, *Napredak* je imao i obilje članaka i savjeta koji su za cilj imali oblikovanje čitateljskih navika učitelja, djece i ostalih građana, što je i središnja tema ovog diplomskog rada.

4.2. CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je utvrditi kakvu je ulogu časopis *Napredak* imao u oblikovanju čitateljskih navika svojih čitatelja. Najprije su se, pretraživanjem digitaliziranih brojeva časopisa, onih koji su izlazili u razdoblju od 1859. do 1894. godine, a koji su dostupni na stranici *Stari hrvatski časopisi: portal digitaliziranih časopisa*,⁷⁵ nastojali identificirati svi članci koji se bave problematikom opismenjavanja, poticanja čitanja, oblikovanja čitateljskih navika, otvaranja narodnih i školskih knjižnica i sličnim temama. Brojevima koji su izlazili od 1895. do 1950. godine pristupilo se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u čitaonici za društveno-humanističke znanosti. Izdvojeni članci podijeljeni su u tri kategorije s obzirom na njihovu temu: 1. Problem analfabetizma i važnost širenja pismenosti, 2. Uloga knjižnica u oblikovanju čitateljskih navika te 3. Knjižarski oglasi, preporuke za čitanje i recenzije knjiga. Nakon toga, pristupilo se temeljitoj sadržajnoj analizi svih identificiranih članaka.

⁷³ *Napredak*: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju. URL: <http://hrcak.srce.hr/napredak> (2023-02-08)

⁷⁴ Magjer, Rudolfo Franjin. „Prijegled hrvatskih pedagoških časopisa u godini 1908.“ // *Pedagoški letopis* 8 (1908), str. 2-14. URL: <http://knjiga.gskos.hr/~descap/files/PRIJEGLED%20spojeno.pdf> (2023-02-14)

⁷⁵ *Stari hrvatski časopisi: portal digitaliziranih časopisa*. URL: <http://dnc.nsk.hr/journals/Default.aspx> (2022-12-09)

4.2.1. PROBLEM ANALFABETIZMA I VAŽNOST ŠIRENJA PISMENOSTI

Iako je obavezno osnovno-školsko obrazovanje uvedeno još 1874. godine, u praksi ono još očitito nije zaživjelo, jer je prema popisu stanovništva iz 1869. u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji na selima bilo čak 87,54% nepismenih, a u gradovima 52,34%.⁷⁶ Iz toga se razloga problem nepismenosti provlačio kroz većinu godišta časopisa. Prvi članci na temu važnosti obrazovanja i opismenjavanja pojavljuju se već u prvim brojevima. Tako, primjerice, u članku *Prvi dan u školi* iz 1860. godine, čitamo kako je prvi dan škole jako važan, kako roditelji djecu straše školom, pa je na učitelju da dijete privoli za školu i učenje i ukaže mu na brojne blagodati pohađanja škole.⁷⁷ Problem je, međutim, bio u tome što nije bilo dovoljno učitelja.⁷⁸ Tako se, primjerice, u članku *Općenit boj pučke škole protiv analfabeta* (1895.) navodi podatak da su učitelji u gradovima podučavali i do 80 učenika pa ne bi stizali sve njih naučiti pisati, čitati i računati. Situacija na selima je bila još lošija jer su ondje učitelji nerijetko imali čak i do 120 učenika. Smatralo se stoga da je važno i da sami roditelji potiču svoju djecu na opismenjavanje. Oni bi trebali biti prvi koji će svoju djecu zainteresirati za knjigu i čitanje. Roditelji su nadalje ti koji bi trebali djecu podsjećati na domaće zadaće i općenito školske obaveze te ih poticati na daljnje obrazovanje.⁷⁹ Važna je uloga roditelja i da vode računa o tome da djeca ne čitaju „nevaljale knjige“, pri čemu se to ponajprije odnosilo na beletristiku, te da ih odgajaju u vjerskom duhu. Tada će djeca moći sama razlikovati kvalitetnu knjigu vrijednu čitanja iz koje će nešto naučiti od knjige beletrističkog sadržaja koja im neće donijeti nikakvo znanje, kao što je na to upozoravao Milan Kobali u članku objavljenom 1886. godine pod naslovom *Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da riješe svoju uzgojnu zadaću*.⁸⁰ Osim toga, nastavlja dalje autor, i sam roditelj bi trebao više čitati kako bi djetetu mogao pokazati svojim primjerom. Nepismeni dio stanovništva, navodi dalje, nije isključivo starija populacija, već i sva mladež koja po završetku škole zaboravi osnovne naučene vještine čitanja, pisanja i računanja ili po završetku škole te vještine nije ni usvojila. Tako se stvorila potreba za otvaranjem još pučkih škola i školskih knjižnica, ali i sugestije pedagoga da je, osim odlaska u školu, potrebno i svakodnevno čitati knjige te odlaziti u knjižnicu i težiti dodatnom

⁷⁶ Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Nav. dj., str. 34-35.

⁷⁷ Prvi dan u školi. / N. // Napredak 2, 1 (1860), str. 6-8. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=c0c5e641-7a91-4b42-ad66-4ea51de97ad4> (2022-12-16)

⁷⁸ Pakaci, Adam. Dvije, tri, kako da se u našem narodu umanju broj analfabeta. // Napredak 39 (1898), str. 143-147.; Općenit boj pučke škole protiv analafebeta. / P.W. // Napredak 36, 1 (1895), str. 2

⁷⁹ Općenit boj pučke škole protiv analafebeta. / P.W. // Napredak 36, 1 (1895), str. 2-3.

⁸⁰ Kobali, Milan. Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da riješe svoju uzgojnu zadaću. // Napredak

27, 9 (1886), str. 133-138. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=282e30af-7380-489a-aeed-d44927dc29d4> (2022-12-16)

obrazovanju izvan školskog sustava. Stvori li se takva navika, onda se po završetku škole neće zaboraviti osnovne vještine čitanja, pisanja i računanja. Zanimljivo je kako i djeca mogu pomoći u oblikovanju čitateljskih navika odraslih samim time što ih se potiče da čitaju na glas. Autor navodi kako narodu, pa tako i roditeljima, često nedostaje poznavanje elementarnih odgojnih načela, ukazujući na taj način na povezanost između kulture i načitanosti. Smatra kako su osobe koje čitaju dobro odgojene, jer im se ukazalo na dobrobiti koje čitanje donosi. Naime, pismen roditelj može pomoći svome djetetu u vezi škole, dok nepismen ne može. Stoga preporuča da učitelji potiču djecu da kod kuće čitaju na glas kako bi se i roditelji uz njih zainteresirali za knjigu i barem u nekoj mjeri opismenili.⁸¹ Hrvatski pedagog Adam Pakaci,⁸² autor članka na temu školovanja analfabeta, navodi u jednom od njih - *Dvije, tri kako da se u našem narodu umanju broj analfabeta* (1895.), kako bi svi učenici trebali kupiti po jednu ili dvije knjige koje bi mogli za vrijeme praznika ili „[...] za dugih jesenskih i zimskih večeri [...]“⁸³ čitati, te bi im se tako polako i svidjela knjiga pa bi onda i sami htjeli odlaziti u knjižnice i dodatno čitati.⁸⁴

Osim manjka učitelja, veliki je problem bio i manjak škola na što u svome članku *Školovani analfabet* (1902.) upozorava Nikola T. Đurić.⁸⁵ Autor je u toj mjeri ozbiljan da je manjak škola naveo kao „[...] prvi među sedam smrtnih grijehova školstva [...]“.⁸⁶ Naime, nerijetko se događalo da djeca koja u svojim selima nemaju škole te iz toga razloga školu moraju pohađati u udaljenim, susjednim selima, tijekom hladnih zimskih mjeseci i lošeg vremena izostaju s nastave i vraćaju se tek u proljeće, te tako zaostaju za svojim kolegama u svemu: pisanju, računanju i ponajviše čitanju. U takvim je situacijama uloga roditelja, smatra autor, ključna jer bi roditelj trebao biti taj koji će svome djetetu kupiti potrebnu knjigu i omogućiti mu da čita kod kuće, za onih dana kada nije u mogućnosti pohađati školu.⁸⁷ Ista je problematika predmet interesa i članka pod naslovom *Vijećanje o obučavanju analfabeta* objavljenog nekoliko godina kasnije (1905.), u dva broja.⁸⁸ Te godine izašao je i članak *Pokret protiv analfabetizma* u kojem je „Prosvjeta“⁸⁹ sebi postavila

⁸¹ Isto.

⁸² Adam Pakaci je bio kulturni i prosvjetni radnik. Obnašao je dužnost društvenog tajnika u HKUD „Lisinski“ u Našicama, te je bio u „Osječkoj oblasti“ odnosno „Oblasnoj skupštini“ zadužen za narodnu prosvjetu. Krmpotić, Branko. Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo "Lisinski" Našice“. // Sveta Cecilija: a sacral music magazine 47, 4 (1977.), str. 101. URL: <https://hrcak.srce.hr/239138> (2022-12-16)

⁸³ Pakaci, Adam. *Dvije, tri kako da se u našem narodu umanju broj analfabeta*. // Napredak 36, 13 (1895), str. 143-147.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Đurić T., Nikola. *Školovani analfabeti*. // Napredak 43, 12 (1902), str. 185-190.

⁸⁶ Isto, str. 186.

⁸⁷ Isto, str. 187-189.

⁸⁸ *Vijećanje o obučavanju analfabeta*. // Napredak 46, 26 (1905), str. 733-735; *Vijećanje o obučavanju analfabeta*. // Napredak 46, 47 (1905), str. 747-749.

⁸⁹ „Prosvjeta“ je bilo društvo koje si je za zadaću uzelo borbu protiv analfabetizma. Sjedište je bilo u Osijeku. Prema svojim društvenim pravilima postavili su si sljedeću zadaću: „a) Obučavanje analfabeta i poluanalfabeta u osječkom

zadaću da će obrazovati analfabete i poluanalfabete u osječkom kotaru te naglašava da bi pučke knjižnice i slične institucije također trebale istome težiti.⁹⁰

Salih Ljubunčić u članku *Štivo* (1933.) skreće pažnju na činjenicu da se širenjem pismenosti u narodu ne širi nužno i potreba za čitanjem knjiga. On smatra kako nedovoljno ne čitaju samo seljaci i mali obrtnici već i školovani ljudi kod kojih bi knjiga trebala biti „neotkloniva potreba“. Navodi kako brojni društveni radnici malo kupuju i čitaju knjige. Uporište mu je u činjenici kako naši pisci (beletristike ili stručni) prolaze vrlo loše sa svojim knjigama jer tada nije bilo pisaca koji su mogli zarađivati samo od svog pisanja. Problem je također i u tome što se dotadašnji rad u školi najviše ograničavao na čitanje te na uvođenje mladeži u književnost preko uobičajenih školskih čitanki što je značilo da se na književnost gledalo kao na školsko gradivo koje se učenicima trebalo predavati.⁹¹

Kako bi knjiga prosvjetno djelovala na čitatelja ona bi prvo trebala biti kulturnog karaktera, ali bi morala i odgovarati obrazovnim težnjama čitatelja. Zato se i problem nepismenosti mora rješavati u sklopu problema općeg prosvjetnog uzdizanja naroda, a ne odvojeno, navodi u svom članku *Pokret protiv analfabetizma* Josipa Glembay⁹² (1905.).⁹³ Naime, situacija je takva da se najveći dio nastavne građe koji se uči u pučkoj školi zaboravi u toj mjeri da se i sama vještina čitanja i pisanja već za godinu dana nakon završene škole ne može ponovno upotrijebiti u životu. Prema tome, i sama akcija oko boljeg obrazovanja općenito, a i suzbijanja nepismenosti, ostat će bez koristi sve dok se kod najširih narodnih slojeva ne probudi potreba za čitanjem, ističe Zvonimir Keler Pakrac u svome članku o problemu pismenosti i prosvjećenosti (1939.).⁹⁴

Kako narod zainteresirati za knjigu možemo pronaći u članku *Prva glavna skupština učiteljskog društva za grad Koprivnicu i okolicu*, objavljenog još 1893. godine. U Koprivnici se skupilo dvadesetak učitelja te su, između ostalog, tražili rješenja kako približiti knjigu narodu.

kotaru, b) Ustrajanje pučkih knjižnica i sličnih institucija za promicanje obrazovanja, c) Pomaganje onih općina, koje su voljne podići škole, d) Unapređivanje hrvatsko srpske pučke i gospodarske književnosti.“ *Pokret protiv analfabetizma*. // *Napredak* 46, 47 (1905), str. 764.

⁹⁰ Isto, str. 764-766.

⁹¹ Ljubunčić, Salih. *Štivo*. // *Napredak* 74, 5 (1933), str. 97-103.

⁹² Josipa (Josefine) Glembay je bila pedagog i pisac, rođena u Čepinu 29. 07. 1861., a preminula u Osijeku, 2. 11. 1941. U Zagrebu je završila Višu djevojačku i učiteljsku školu (1882.). Nakon položenog stručnog ispita (1896.) imenovana je učiteljicom Više djevojačke škole (1909.) u kojoj je bila ravnateljica do umirovljenja (1922.). Kao pedagog pridonijela je razvitku viših djevojačkih škola, osobito reorganizaciji izdavanja školskih knjiga i učila. Objavljivala je pedagoške članke u časopisima: *Školski vjesnik*, *Napredak*, *Hrvatski učiteljski dom*, *Dom i škola* i dr. Pleše, Branko. Glembay, Josipa (Josefine). // *Hrvatski bibliografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998. URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6939> (2022-02-14)

⁹³ Glembay, Josipa. *Pokret protiv analfabetizma*. // *Napredak* 46 (1905), str. 764-765.

⁹⁴ Keler Pakrac, Zvonimir. *Problem pismenosti i prosvjećenosti*. // *Napredak* 80, 6 (1939), str. 466-468.

Iznijeli su nekoliko prijedloga. Istakli su, naime, da bi siromašniji dio populacije mogao možda sebi priuštiti kupovinu knjiga kada bi one bile povoljnije. Cijena knjige se uspoređuje s cijenom poklona, pa se predlaže kako knjiga može biti i lijepi poklon za nekoga. Isto tako se smatra da bi se djeci trebalo češće knjiga darovati kao nagrada za dobro ponašanje ili uspjeh u školi. Samim time što će ona biti u kućanstvu, postoji mogućnost da ju netko i pročita.⁹⁵

Važnu ulogu u razvijanju i usmjeravanju čitateljskih navika, osim roditelja, imaju, dakako, i učitelji. Učiteljima se stoga sugerira, kao što se navodi u članku Ljudevita Dvornikovića⁹⁶ *Kazne i nagrade u svijetlu racionalne pedagogije* (1890.), da na kraju godine ili polugodišta nagrađuje učenike ne samo diplomom, odjećom ili obućom, već upravo i knjigama, kako bi ih se potaklo na čitanje te kako po završetku škole ne bi zaboravili čitati.⁹⁷ Na tu temu se nadovezuje i članak *Kako da u djece budimo volju za čitanjem* (1891.). Učiteljima se savjetuje da „na razuman način“ obrađuju štivo, te da ih pritom konstantno podsjećaju na korisnost čitanja. Škole bi, pak, trebale imati knjižnice s bogatim knjižnim fondom koji mora biti odgovarajućeg sadržaja i primjeren djeci toga uzrasta. Stoga, dio fonda školske knjižnice ne bi trebale biti novele i romani, jer čitanje pripovijesti i romana ne pristaje niti mladeži, niti osnovnoškolskoj djeci. Također, navodi se u članku, škole bi trebale riješiti već spomenuti manjak učitelja koji je dovodio do toga da su učitelji u razredu imali čak od 80 do 120 učenika te se nisu svakome mogli posvetiti. Manji broj učenika bi zasigurno bilo lakše podučavati te bi se učitelji mogli više individualno posvetiti učenicima.⁹⁸

Kako bi opismenjavanje djece bilo što efikasnije, učiteljima se sugerira da napuste staru metodu učenja čitanja, tzv. slovkanje, kojeg se mnogi ne mogu odreći i to najčešće iz bojazni prema onome što je novo, te da prihvate metodu *sglasivanja*, koja se smatra boljom. Svaki učitelj, dakako, ima pravo izbora kojim će se načinom koristiti (1859.).⁹⁹ Tri su stvari potrebne da se djecu nauči lijepo čitati: da učitelj svojim lijepim čitanjem služi kao primjer djeci, da djeca štivo u potpunosti shvate i razumiju i da se svi stalno drže glavnog pravila: Čitaj sasvim onako kao što

⁹⁵ Broz. Prva glavna skupština učiteljskog društva za grad Koprivnicu i okolicu. // Napredak 34, 24 (1893), str. 380-381. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=97357322-a3b0-46ee-b8ee-af533bb0455b> (2022-12-16)

⁹⁶ Ljudevit Dvorniković (1861.-1933.) je bio hrvatski filozof i pedagog. Bio je učitelj u Hrvatskoj i profesor na trgovačkoj i učiteljskoj školi u Sarajevu od 1900. Suradnik nedovršene Pedagogijske enciklopedije (1895–1916). Također je bio i urednik sarajevskoga Behara (1908–10). Pisao je književne rasprave i kritike. Dvorniković, Ljudevit.

// Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16796> (2022-12-16)

⁹⁷ Ljudevit, Dvorniković. Kazne i nagrade u svijetlu racionalne pedagogije. // Napredak 31, 9 (1890), str. 179-184. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=62f9400a-54e4-4b93-805c-915e39a8d7e2> (2022-12-16)

⁹⁸ Kako da u djece budimo volju za čitanjem. // Napredak 32, 34 (1891), str. 529-533. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=07e00b24-63b7-46f7-89ea-9f8551c25278> (2022-12-16)

⁹⁹ Sglasivanje i čitanje. / I.F. // Napredak 1, 2 (1859), str. 20-24. URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=33f19dea-618d-40d9-b80b-00d18e627855> (2022-12-16)

govoriš.¹⁰⁰ Ovo, dakako, nije bio jedini članak posvećen umijeću savladavanja čitanja. Jedan od njih već je izašao u idućem broju, te iste godine, a riječ je o članku *Stupnji čitanja*, u kojem se pojašnjava da se u čitanju razlikuju tri stupnja: mehaničko, logičko i estetsko. Mehaničko označava brzo i sigurno čitanje, ali bez logičkog i estetskog dijela čitanja ne vrijedi iz razloga što onda učenik neće od teksta ništa zapamtiti. Međutim, uz logičku komponentu on razumije pročitano, jer samo onaj, koji sve razumije što čita, može pravilno čitati. Zadnji stupanj je estetičko čitanje gdje učenik mora znati izražavati svoje osjećaje, odnosno čitati s dušom.¹⁰¹

U *Napretku* pronalazimo i članke u kojima se predstavljaju nove metode poučavanja čitanja. Takvi su, primjerice, *Montessoriova metoda obučavanja u pisanju i čitanju*,¹⁰² kao i *Kako se provodi čitanje*. U potonjem članku autor nam donosi metodu Ernesta Meumanna¹⁰³ koji navodi dvije vrste čitanja - čitanje asimilacijom i čitanje apercipijom. Prvo se sastoji u tome da djeca utisak riječi, vizualnu i objektivnu sliku dopunjuju prema svome subjektivnom stanju. Drugim riječima, djeca čitaju nagađajući, pa zbog toga riječi često čitaju drugačije nego što su napisane. Čitanje apercipijom vjerno je čitanje. Ono se vjerno veže uz optičku sliku riječi. Djeca čitaju pravilno, čitaju onako kako je napisano. Uz sve te metode i načine čitanja djeca polako dobivaju naviku pravilnog čitanja. Još možemo naći par naputaka u *Učevne osnove* u kojoj se navodi da učenici u školi imaju 12 sati tjedno vježbe pravilnog čitanja kratkih štiva uz čitanje s naglaskom te ispitivanje i pripovijedanje pročitano.¹⁰⁴ Među ostalim člancima nalaze se i članci u kojima se učiteljima daju naputci kako naučiti djecu čitati, zatim, kako metodički obraditi neko štivo, odnosno nastavnu jedinicu.¹⁰⁵ Tako, primjerice, u članku *Književna smotra*, se predlaže da prije

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Stupnji čitanja. / I.F. // Napredak 1, 3 (1859), str. 36-39. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=921e99b2-fe8c-4b1a-babd-f3c1aaa6a6f4> (2022-12-16)

¹⁰² Krajačić, Ljudevit. Montessoriova metoda obučavanja u pisanju i čitanju. // Napredak 53, 3 (1914), str. 214-217.

¹⁰³ Ernst Friedrich Wilhelm Meumann (1862. -1915.) je bio njemački eksperimentalni psiholog. Smatra se osnivačem edukacijske psihologije i eksperimentalne pedagogije u Njemačkoj. Forster, Peter. Meumann, Ernst. // Deutsche Biographie, 1994. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz62478.html> (2022-12-16)

¹⁰⁴ Deiranceschi, Ante. Kako se provodi čitanje. // Napredak 68, ½ (1931), str. 89-92.

¹⁰⁵ Klaić, Franjo. Praktično postupanje. // Napredak 4, 1 (1862), str. 3-5. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=1ce9ea0d-8679-4329-9a8c-bf1af917093e> (2022-12-16);

Vuksanović, Ferdo. Tumačenje štiva. // Napredak 4, 4 (1862), str. 52-56. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b818d369-7626-4973-b835-0ebcdcl1a4186> (2022-12-16);

Solerti, P. Jezikoslovne vježbe na temelju ćudorednih štivah. // Napredak 6, 10 (1865), str. 152-154. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=1544b0f6-62a8-4a40-b7b8-65e0d46af243> (2022-12-16); Opisi činova i pripovjestij. // Napredak 11, 24 (1871), str. 191.

URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=cdab8630-67c6-4db4-a9d4-09fd65b00bf9> (2022-12-16);

Cunić, J. Priprava učiteljeva za štivo. // Napredak 5, 3 (1864), str. 33-34.

URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b8ed5a01-7d3e-4e2b-b4f1-d93f95516ca0> (2022-12-16)

samog čitanja štiva i njegove obrade, učitelj mora naučiti učenike kako pravilno izgovarati riječi. Zatim se u detalje pojašnjava kako pravilno izgovarati samoglasnike.¹⁰⁶

Kao što smo mogli vidjeti, problem nepismenosti bio je jedan od gorućih problema skoro cijeloga razdoblja, najviše u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. Više je načina kako se taj problem mogao umanjiti, a jedan od njih je svakako povećanje broja učitelja čiji se manjak osjećao najviše tijekom 19. stoljeća, dok se situacija sredinom 20. stoljeća znatno popravila.¹⁰⁷ Članci o opismenjavanju su često za temu imali i roditelje, jer su roditelji trebali potaknuti djecu u učenju. Držalo se da bi i sami roditelji trebali čitati, iz razloga što pismeni roditelj može bolje pomoći djetetu i potaknuti ga na školovanje od nepismenog roditelja. Jedno od rješenje smanjivanja nepismenosti svakako je i poticanje na čitanje knjiga.

Knjige, međutim, nisu bile uvijek svima financijski dostupne, pa se nerijetko predlagalo otvaranje pučkih knjižnica, a pronalazimo i preporuke da se u svakoj školi otvori školska knjižnica.

4.2.2. ULOGA KNJIŽNICA U OBLIKOVANJU ČITATELJSKIH NAVIKA

Knjižnice su, dakle, također bile tema članaka u časopisu *Napredak*. Autori¹⁰⁸ su u njima progovarali o problematici otvaranja posudbenih knjižnica, školskih knjižnica, kao i o nastojanjima učitelja da potonje učenici koriste.¹⁰⁹ Čitamo i o brojnim problemima vezanima uz

¹⁰⁶ Radoslavljević, Pajo. Književna smotra: Moderni srpski bukvari. // *Napredak* 53, 3 (1912), str. 187-189.

¹⁰⁷ Kao što je već spomenuto, krajem 19. stoljeća učitelji su u gradovima imali po 80 učenika, a na selima i do 120. Sredinom 20. stoljeća situacija je znatno bolja, pa je u Osijeku, primjerice, jedan učitelj imao oko 35 učenika, u Zagrebu oko 40, u dubrovačkom okrugu oko 35. Nešto je nepovoljnija situacija bila drugdje, pa je tako jednog učitelja u okrugu Like dopalo oko 110 učenika, u šibenskom okrugu oko 93, u srednjo-dalmatinskom okrugu oko 85, varaždinskom 83, a u osječkom 76. Španić, Ivana. Osnovno školstvo Narodne Republike Hrvatske (1945.-1952.). Sveučilište u Rijeci: diplomski rad, 2023. Str. 7. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:436714> (2023-02-20)

¹⁰⁸ Autori članaka su bili: Otokar Zobundija, Milan Kobali, Dragutin Klobučar, Dragutin Kobler. Oni su se najčešće doticali teme o otvaranju knjižnica i savjetima o korištenju iste. Oni su bili učitelji, pedagozi i pisci koji su mogli iz svoje stručne perspektive savjetovati o navedenim problematikama.

¹⁰⁹ Pravionik: za utemeljenje mjestne knjižnice pri dječjačkoj gl. učioni u Djakovu. // *Napredak* 5, 5 (1864), str. 74-77. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=62ba5994-96e0-460d-bc46-e734b2147a8c> (2022-12-16); Körbler, Dragutin. Spomenimo se i budućih nam školskih knjižnica. // *Napredak* 16, 28 (1875), str. 445-447. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=8b7f9209-faf6-4fef-83b8-70e023e707a8> (2022-12-16); Upravljajući odbor hrv. pedagog.-književnoga sбора. Književni oglas. // *Napredak* 20, 10 (1879), str. 160. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b667ccb2-9692-45e4-a682-12e1f9b34682> (2022-12-16); Viestnik. // *Napredak* 25, 20 (1884), str. 320. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=d574be6e-1da6-4c3e-b408-f4f0b8695b48> (2022-12-16); Kobali, Milan. Na što se moraju dom i škola obazirati da riješe svoju uzgojnu zadaću. // *Napredak* 27, 9 (1886), str. 133-138. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=282e30af-7380-489a-ae3-8f0578db42b9> (2022-12-16); Zobundija, Otokar. Hoćemo li centralnu posudnu knjižnicu. // *Napredak* 30, 5 (1889), str. 71-73. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4633549a-f7d5-4099-9ae3-8f0578db42b9> (2022-12-16)

već postojeće školske knjižnice, od njihove nedovoljne posjećenosti i važnosti približavanja knjige i čitanja djeci do nedovoljnog broja knjiga u knjižnicama. Naime, s obzirom na to da su knjižnice često posjedovale samo dva, tri primjerka jedne knjige i samo nekoliko naslova za svaki razred, postojala je opravdana zabrinutost da ih neće biti dovoljno, povećala li se broj korisnika.¹¹⁰

Dio članaka bavi se problematikom nedovoljnog broja školskih knjižnica. Ako su manja sela i posjedovala školu, što je bila rijetkost, nisu imala svoju školsku knjižnicu pa djeca, čiji obiteljski budžet nije mogao podnijeti kupovinu knjiga, nisu mogla čitati nakon škole ili za vrijeme praznika. Jedan od njih je članak iz 1864. godine u kojem je objavljen *Pravilnik: za utemeljenje mjestne knjižnice pri dječjačkoj glavnoj učioni u Djakovu*, dakle, pravilnik jedne školske knjižnice.¹¹¹ Pravilnik koji je izašao u ožujku 1864. godine, u devetnaest točaka navodi koju bi sve građu knjižnica trebala sadržavati: školske knjige, knjige za učitelje i knjige za mladež. Školske knjige i knjige za učitelje će biti stručnog karaktera, odnosno, bit će isključivo vezane uz nastavni program te će prioritet imati knjige pisane na hrvatskom, a tek potom na njemačkom jeziku. Isto tako, knjižnicu će moći koristiti jedino učenici škole i učitelji. U kontekstu oblikovanja čitateljskih navika posebno je zanimljivo što se navodi da će knjige za mladež sadržavati izvorna, ali i prevedena djela i periodiku, a posebno se upozorava da knjižnica ne bi trebala sadržavati romane, novele, knjige beletrističkog, humorističnog i političkog sadržaja.¹¹² Zatim, u članku *O našim knjižnicama* (1890.), koji izlazi u dva broja, navodi se kako je i dalje velika potreba za otvaranjem knjižnica jer djeca u školi mogu naučiti čitati, pisati i računati, a odlazak u knjižnice bi trebao nastaviti započeto obrazovanje. Trenutna situacija je uspoređena s Francuskom i Njemačkom, koje imaju puno više knjižnica, te kod njih „znade i najprostiji seljak čitati, a kad izadje knjiga kojeg proslavljenog i poznatog pisca, prodaje se po sto tisuća iztisaka, između kojih ih bar trećina dopire i u seljačku kuću“. Smatra se kako su zemlje u kojima se puno čita napredne i bogate, te se tome treba težiti.¹¹³

¹¹⁰ Vestnik. // Napredak 1, 3 (1959.), str. 46. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e50ac1c2-6769-4b55-bfa5-6441df1017b2> (2022-12-16); Zobundija, Otokar. Recimo koju u prilog učeničkim knjižnicam. // Napredak 28, 26 (1887), str. 408-412. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=ffc4a0ea-3057-4226-ac95-5ee8e77d3c52> (2022-12-16); Klobučar, Dragutin. Školske knjižnice. // Napredak 43, 12 (1902), str. 271-274.; Rukavina, Marica. Rad s razrednom knjižnicom. // Pedagoški rad 5, 2 (1950), str. 110-111.

¹¹¹ Pravilnik: za utemeljenje mjestne knjižnice pri dječjačkoj gl. učioni u Djakovu. Napredak 5, 5 (1864), str. 74-77. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=62ba5994-96e0-460d-bc46-e734b2147a8c> (2022-12-16)

¹¹² Isto, str. 76-77.

¹¹³ Klobučar, Dragutin. O našim knjižnicama. // Napredak 31, 3 (1890), str. 33-37. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=68772191-7615-43ba-9c71-12ba76d81803> (2022-02-14); Klobučar, Dragutin. O našim knjižnicama. // Napredak 31, 4 (1890), str. 52-55. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6a6822ee-22eb-4404-bcf5-5d3b97587b50> (2022-02-14)

Ističe se važnost školskih knjižnica kako za učenike, tako i za učitelje, jer važan je dio knjižnog fonda školske knjižnice bila i pedagoško-didaktička literatura, neophodna za kontinuirano obrazovanje učitelja (1884.).¹¹⁴ Otokar Zobundija¹¹⁵ progovara o potrebi središnje posudbene knjižnice kojom bi se koristili svi učitelji.¹¹⁶ Dakako, s obzirom da je riječ o knjižnici namijenjenoj ponajprije učiteljima, uglavnom bi trebala sadržavati stručnu literaturu, a ne beletrističku i zabavnu. U članku autor naglašava važnost konstantnog obrazovanja učitelja riječima: „[...] da se je i učitelju duševno usavršavati tim prije, što je on učiteljem drugih, malih, umno nerazvijenih stvorova, u koje mu je usaditi klicu prosvjete. Učitelju je raditi, čitati, da, mnogo čitati ako neće da ga napredujući duh vremena ne prestigne. Valja čitati, dakako, - ali samo kad je šta! [...]“.¹¹⁷

Djeca su, čini se, slabo koristila knjižnične resurse. Zbog toga se, kako bi se djecu potaklo da što više koriste građu školske knjižnice, pedagozima i učiteljima savjetovalo da im daju zadaće koju mogu riješiti jedino koriste li knjigu koju se moglo pronaći jedino u knjižnici.¹¹⁸ Učitelji su također bili svjesni da djeca po završetku nastave u školi ne čitaju, pa stoga u časopisu pronalazimo i članke u kojima ih se savjetovalo da djecu na to potiču, jer jedino će tako razviti čitateljske navike.¹¹⁹

Članci poput *Spomenimo se i budućih nam školskih knjižnica* (1875)¹²⁰ ili pak *Školske knjižnice* (1902.)¹²¹ se nisu odnosili isključivo na učitelje i učenike, već se pozivalo i roditelje da koriste usluge knjižnice. Školske su knjižnice, pak, u početku otvarane uglavnom zbog dodatnog stručnog obrazovanja učitelja, ali su preuzimale i ulogu javnih pučkih knjižnica.¹²² Roditelji u

¹¹⁴ Vjestnik. // Napredak 25, 20 (1884), str. 318-320. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=225da25d-0e64-41e9-ae92-09481b76ed2c> (2022-12-16)

¹¹⁵ Otokar Zobundija (1863.-1904.) je bio učitelj, povjerenik Matice hrvatske (1898.-1900.), a bavio se i spisateljskim radom. Pokrenuo je *Pedagogijski glasnik* u Bjelovaru 1892. godine. Bio je to list za učiteljstvo i prijatelje školstva, no, nažalost, ugasio se nakon samo 12 brojeva, odnosno godinu dana izlazenja. Sudjelovao je u stručnim pedagoškim predavanjima i raspravama u Požegi, to jest u požeškom Učiteljskome društvu, te Učiteljskom društvu đurđevačkoga kotara u kojem je bio i član upravnog odbora. Miholek, Vladimir. Učitelj Otokar Zobundija (1863. – 1904.). URL: <https://podravske-sirine.com.hr/arhiva/6173> (2022-12-16)

¹¹⁶ Zobundija, Otokar. Hoćemo li centralnu posudnu knjižnicu. // Napredak 30, 5 (1889), str. 71-73. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4633549a-f7d5-4099-9ae3-8f0578db42b9> (2022-12-16)

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Rukavina, Marica. Rad s razrednom knjižnicom. // Pedagoški rad 5, 2 (1950), str. 110-111.

¹¹⁹ Kobali, Milan. Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da rieše svoju uzgojnu zadaću. // Napredak 27, 10 (1886), str. 149-152. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=8e5cfeae-bfef-4b09-9e7d-f0a89f4b73cf> (2022-12-16)

¹²⁰ Körbler, Dragutin. Spomenimo se i budućih nam školskih knjižnica. Napredak 16, 28 (1875), str. 445-447. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=8b7f9209-faf6-4fef-83b8-70e023e707a8> (2022-12-18)

¹²¹ Klobučar, Dragutin. Školske knjižnice. Napredak 43, 12 (1902), str. 271-274.

¹²² Munjiza, Emerik; Kragulj, Snježana. Utemeljenje i rad školskih knjižnica u Hrvatskoj do kraja 19. stoljeća. // Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja 56, 23 (2010), str. 153-168. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/82327> (2022-12-18)

knjižnicama ne bi mogli posuditi knjigu beletrističkog sadržaja već isključivo stručnu literaturu raznovrsnog sadržaja koja bi im na bilo koji način mogla pomoći u odgajanju djeteta.¹²³ Klobučar smatra kako se treba paziti koja knjiga se preporuča narodu: „Nevaljale knjige, koje um ne bogate istinama, nego zabludama, koje volje ne oplemenjuju zdravim načelima, nego je kvare nazorima. Takve knjige, a osobito one, koje se protive religiji i moralu, valja odstraniti.“¹²⁴ Predlaže kako bi se trebalo svake godine izdati popis popularnih knjiga, a uz svaki naslov dodati nekoliko rečenica preporuke i kratak sadržaj knjige. Nakon što bi se te knjige nabavile, može se napraviti katalog i razdijeliti među narod.¹²⁵ Otokar Zobundija se također dotakao navedene teme u članku *Recimo koju u prilog učeničkim knjižnicam* (1887.). On navodi da se često događa da po završetku škole seoska mladež ne nastavlja daljnje školovanje već počinju raditi te vremenom zaborave i ono malo čitanja, pisanja i računanja što su naučili u školi. Kako bi se to spriječilo, pučka škola treba u djeci pobuditi stalan interes i naviku za čitanjem koja bi im ostala i po završetku škole. Djeca, naime, većinu vremena kada nisu u školi i kada ne pišu zadaću gube četiri do pet sati na igru, a to bi vrijeme, smatra autor članka, mogli kvalitetnije iskoristiti. Nadalje, s obzirom na loše materijalne prilike na selu, roditelji ne mogu djeci kupovati knjige, pa je tim više uloga školske knjižnice još važnija jer djeca ne bi trebala čitati bilo što, već samo korisne knjige. Kao i Klobučar, Zobundija također predlaže da se u knjižnom fondu školskih knjižnica nađu i knjige za puk, one mogu biti „omladinski spisovi zabavno-poučnog sadržaja za nezreliju, a poučnog sadržaja za zreliju mladež.“¹²⁶ Knjižnica bi trebala biti od koristi i seljacima, pa bi knjižni fond trebale činiti i knjige poučnog, stručnog sadržaja, primjerice, knjige o gospodarstvu. Znanje stečeno iz knjiga, seljak bi mogao iskoristiti i u vođenju vlastitog gospodarstva.¹²⁷ Oba su se također dotakla i teme centralne posudbene knjižnice (1902.), ali samo u kontekstu učitelja, odnosno kako bi one olakšale njihovo obrazovanje, kao što je već navedeno ranije.

Dragutin Klobučar,¹²⁸ u već spomenutom članku *Školske knjižnice*, daje statistički podatak o broju knjižnica 1902. godine i deset godina ranije (1892.). Navodi kako je 1892. godine bilo 1197 javnih škola, a 795 učeničkih knjižnica u kojima se nalazilo 39 153 sveska. To znači da čak

¹²³ Klobučar, Dragutin. *Školske knjižnice*. Napredak 43, 12 (1902), str. 271-274.

¹²⁴ Isto, str. 274.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Zobundija, Otokar. *Recimo koju u prilog učeničkim knjižnicam*. // Napredak 28, 26 (1887), str. 408-412. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=ffc4a0ea-3057-4226-ac95-5ee8e77d3c5> (2022-12-18)

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Dragutin Klobučar (1862.-1930.) je bio pisac, učitelj pučke učionice u Bjelovaru, član odbora i tajnik tamošnjeg Hrvatskoga sokola, blagajnik Hrvatske čitaonice, predsjednik Hrvatskoga učiteljskog društva Bjelovar te pisac povijesti Bjelovara. Pejić, Ilija. *Književni život Bjelovara u prvoj polovici 20. stoljeća*. // Radovi zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru 1 (2007), str. 128. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/50402> (2022-12-18)

402 škole nisu posjedovale školsku knjižnicu. Godine 1902. broj škola se povećao na 1304, a čak njih 1193 je imalo školsku knjižnicu, iz čega proizlazi da je samo 111 škola bilo bez njih. Isto tako se povećao i broj svezaka, i to za 89 608. Autor smatra kako se situacija znatno popravila, ali ukazuje da je ostalo još puno prostora za napredovanje.¹²⁹

Spomenuti su se autori, kao što smo mogli vidjeti, u svojim člancima uglavnom doticali problematike školskih knjižnica, što je bilo i očekivano s obzirom na narav časopisa. U školskoj knjižnici je bila dopuštena literatura isključivo stručnog sadržaja za učitelje (koju su dijelom mogli i roditelji koristiti, poput knjiga o odgoju), udžbenici i lektira. No, autori smatraju kako bi se osim školskih, trebale otvarati i pučke knjižnice. One bi sadržavale i knjige za ostatak stanovništva. Prijedlozi su bili da to budu knjige iz kojih će se moći nešto i naučiti, poput knjiga o odgoju, poljoprivredi, odnosno knjige koje su kvalitetne i vrijedne čitanja. Vidimo, dakle, da su urednici *Napretka* i autori priloga doista nastojali voditi računa o čitateljskim navikama ne samo učenika, već i njihovih roditelja, odnosno cijeloga puka, ali su vodili računa i o vlastitu profesionalnom usavršavanju.

Najbolji način kako čitatelje upoznati s dobrom, korisnom i kvalitetnom knjigom bile su razne preporuke za čitanje, najčešće u obliku recenzija knjiga i knjižarskih oglasa, što je predmet zanimanja idućeg potpoglavlja.

4.2.3. KNJIŽARSKI OGLASI, PREPORUKE ZA ČITANJE I RECENZIJE KNJIGA

U časopisu su povremeno izlazili i knjižarski oglasi, preporuke i recenzije knjiga. Njihova je namjera bila odvratiti mladež i njihove roditelje od čitanja knjiga bezvrijednog sadržaja, ponajprije beletristike, te im ponuditi literaturu koja se smatrala kvalitetnom i vrijednom čitanja. Bilo je to istaknuto već u samom programu časopisa u kojem je stajalo da će časopis nastojati svojim čitateljima dati preporuke što valja čitati.¹³⁰ U vrijeme kada je urednikom bio Novotny (1859.-1886.), najviše su se preporučivale knjige vjerske tematike, ali i poneke knjige znanstvene tematike.¹³¹ Stoga se, primjerice, u članku pod naslovom *Izabrane katekeze o glavnih istiah vjere*

¹²⁹ Klobučar, Dragutin. Školske knjižnice. // *Napredak* 43, 12 (1902), str. 271-274.

¹³⁰ Učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu. Program. // *Napredak* 1, 1 (1859.), str. 4. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=514ddf54-118f-4520-af35-bfc79ef0c267> (2022-12-18)

¹³¹ Neke od preporuka su bile: „Robinzon Kruze čudnovati događaji“ od Daniela Defoa prevedeno s engleskog, „Isus prijatelj malenih“, „Božji sud“. Povodom smrti Jana Karela Škode (1810.-1876.) u članku koji je nosio njegovo ime, a izašao u dva broja pod autorstvom Skendera Fabkovića, autor se osvrće na rad i djelo češkog rimokatoličkog svećenika i pedagoga te preporučuje njegova djela „Pokluzice u uzgajanju“ i „Katechetika“ učiteljima, a mladeži

naše,¹³² u kojem čitamo o važnosti pripovijedanja i učenja djece o vjeri (tko nas je stvorio, što nam je svrha života i tako dalje), navodi da je jako važno čitati vjerska djela, pa njegovi autori, inače učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu, preporučuju neka od njih.¹³³

Preporuke za čitanje često dolaze i od strane jednih od najistaknutijih hrvatskih pedagoga i pučkih pisaca 19. stoljeća, Mijata Stojanovića¹³⁴ i Janka Tomića.¹³⁵ Oni, primjerice, u članku *Šta i kako valja čitati*, koji izlazi u dva broja časopisa, naglašavaju važnost čitanja knjiga i nakon završetka obrazovanja. Uspoređuju potrebu za čitanjem s osnovnom ljudskom potrebom, hranom. Smatraju kako svaka hrana nije probavljiva za želudac, pa tako nije niti svaka knjiga korisna. Prednost daju poučnim knjigama, jer iz njih možeš još bolje upoznati materinji jezik i proširiti vokabular. Sugeriraju i na koji bi način trebalo čitati knjigu. Naime, knjigu nije dovoljno samo pročitati i zapamtiti kakav je bio njen završetak, već iz nje treba nešto i naučiti. Savjetuju da se cijelo vrijeme pamti pročitano, zapisuju bilješke, promišlja o tome te izvede zaključak. Čitanje pomaže u boljem pamćenju i otvara mogućnost da se na više načina znaš izraziti. Pročitano treba primjenjivati u životu kroz razgovor s drugima, te tako i druge zainteresirati za knjigu.¹³⁶

„Pripovjedke za odrasliju mladež“. U člancima *O materijalizmu* autor upoznaje čitatelje s materijalističkim pogledom na svijet. Autor navodi: „Ta nauka dakle izključuje svaki spoljašni (nadnaravni, transcendentni) uticaj pri postanku i poredku svijeta, niti se priznaje ništa, što gornjim prirodnim zakonom ne bi bilo podvrženo, dakle nikakav duhovni svijet.“ Navodi autore i njihova djela: „Kraft und Stoff“ od Büchnera i „Natur und Geist“ od Langa. Viestnik. // Napredak 2, 4 (1860), str. 64. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=67a2eac4-3af1-49b6-9b2c-c17ea52af923> (2022-12-18); Viestnik. // Napredak 4, 2 (1862), str. 31-32. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e73fe446-4f47-4394-99e2-4e6fc2cc6ab9> (2022-12-18); O odgoju djece. // Napredak 4, 12 (1863), str. 177. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=016f8ae3-2516-4cc8-b386-0052348eda90> (2022-12-18); Fabković, Skender. Jan Karel škoda. // Napredak 18, 15 (1877), str. 225-226. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=a3eb90b4-be76-4763-8942-bace55d514c1> (2022-12-18); Fabković, Skender. Jan Karel škoda. // Napredak 18, 16 (1877), str. 241-243. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=50a438cb-559c-47b4-a97d-0c145b53befd> (2022-12-18); O materijalizmu. // Napredak 19, 23 (1878), str. 361-367. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6e92df16-75ee-459f-9b15-5601638942a3> (2023-04-03); O materijalizmu. // Napredak 19, 28 (1878), str. 447-449. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6e92df16-75ee-459f-9b15-5601638942a3> (2023-04-03)

¹³² Izabrane katekeze o glavnih istinah vjere naše. Napredak 1, 5 (1859), str. 67-70. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=801f2ae1-5548-479c-8eb7-a5b008efb8ca> (2022-12-18)

¹³³ Tako, primjerice, preporučuju Jacobo Marchantio, svećenika iz 17. stoljeća koji je pisao knjige vjerske tematike, kao što je bila *Hortus pastorum sacrae doctrinae floribus polymitus*.

¹³⁴ Mijat Stojanović (1818.-1881.) je bio jedan od najistaknutijih hrvatskih pedagoga i pučkih pisaca. Radio je kao učitelj, nastavnik preparandije te kao školski nadzornik. Jedan je od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i njegov predsjednik (1878.-1881). Zapisivao je usmene priče, koje je objavljivao u Danici ilirskoj. Napisao je brojne tekstove o problemima hrvatskog školstva i odgoju koji su objavljivani u časopisu *Napredak*. Prevodio je i knjige različite tematike stranih autora. Stojanović, Mijat. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58213> (2022-12-18)

¹³⁵ Janko Tomić je bio jedan od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Bio je učitelj u Karlovcu, a pisao je i članke za časopis *Napredak*. Bežen, Ante. Stožerna nacionalna udruga hrvatskog učiteljstva, 150. obljetnica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. // Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju 162, 3-4 (2021), str. 223. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/388581> (2023-04-18)

¹³⁶ Stojanović, Mijat. Šta i kako valja čitati?. // Napredak 8, 14 (1867), str. 220.-221. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=5c91c40e-49cf-468a-b4fd-50a9b7c3afa4> (2022-12-18);

Literatura se, dakako, s obzirom na narav časopisa, preporučivala i učiteljima. Tako je Mijat Stojanović u članku pod nazivom *Pedagogički odlomci*¹³⁷ učiteljima preporučio čitanje autora koji su mu bili svjetonazorski bliski,¹³⁸ pa se često na njih pozivao i citirao. Riječ je, primjerice, o njemačkom književniku Christophu Martinu Wielandu, koji je u svojim djelima težio povezivanju književnosti, filozofije i teologije,¹³⁹ pa navodi: „[...] Wieland piše krasno o čovjeku glede na sreću, koju Čovjek polučiti može, kad postane naobraženjem mudar i krepostan. On veli: Čovjek — srodan s jedne strane životinjama poljskim, s druge višjim bitijama, nemože biti niti sama živina, niti sam duh [...]“.¹⁴⁰ Spominje i njemačkog filozofa i književnika Johanna Gottfrieda Herdera, posebno njegovo djelo *Pisma o promicanju humanosti*,¹⁴¹ kao i švicarskog pedagoga Johanna Heinricha Pestalozzija.¹⁴²

Nadalje, uobičajena je bila praksa na zadnjim stranicama časopisa objavljivati nove naslove. Obično se to činilo u rubrici koja je kroz godine mijenjala svoj naziv - *Književne viesti*, *Vjesnik književnosti*, *Književnost*, *Književna smotra* i *Književni pregledi i bilješke*. Informacije koje u rubrikama pronalazimo vremenom se mijenjaju pa tako u početku pronalazimo samo osnovne bibliografske podatke (naslov i autore novoobjavljenih naslova),¹⁴³ a potom čak i književne preglede i bilješke, kao i kritičke osvrte.¹⁴⁴ U časopisu pronalazimo i preporuke za

Tomić, Janko. Šta i kako valja čitati?. // Napredak 8, 15 (1867), str. 234-237. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=21c61f27-fdb6-4187-a7ff-0ae17a1255d8> (2022-12-18)

¹³⁷ Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 5 (1859), str. 65-67. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=f911c174-c87c-4144-a27a-3f19d0c483cc> (2022-12-20)

Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 6 (1859), str. 84-86, URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=615df0a4-22e5-4184-8537-22de0fde52da> (2022-12-20)

¹³⁸ Stojanović je smatrao kako je u nedostatku pozitivnog odgoja čovjek zapravo lijen, bojažljiv, podložan strastima i drzak, a takav čovjek može biti štetan za društvo. Najviši cilj čovječanstva treba biti težnja prema uspješnom obrazovanju te odgoju u školi i obitelji. Naime, smatrao je kako treba: „[...] učiniti iz djece urane, čestite, poštene, valjane, krepostne i pametne ljude [...]“ Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 4 (1859), str. 49. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=5c15ed84-08c6-4983-833b-37105c2691ea> (2022-12-18)

¹³⁹ Wieland, Christoph Martin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66110> (2022-12-18)

¹⁴⁰ Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 4 (1859), str. 51. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=5c15ed84-08c6-4983-833b-37105c2691ea> (2022-12-18)

¹⁴¹ Herder, Johann Gottfried. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25119> (2022-12-18)

¹⁴² Pestalozzi, Johann Heinrich. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47816> (2022-12-18)

¹⁴³ U ovome su članku predložena tri igrokaza, svaki u jednom činu: „Sablja, Kažnjena taština i Pravdaš“. pripovijest o kršćanstvu koja je tada upravo bila prevedena od strane Josipa Zorića pod nazivom „Fabiola ili crkva u katakombah“ te „Pjesmarica“ koju je sabrao Stjepan Deželić. Književne viesti. // Napredak 6, 8 (1866), str. 128. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e6acee29-92f8-4359-91ae-34b9e60224a4> (2022-12-20)

¹⁴⁴ U ovome članku imamo i kratku recenziju o preporučenom djelu, primjerice, djelo „Škole na slobodnom zraku“ od autora dr. Franje H. Mandića. Navodi se kako je autor skroman, ali ustrajan radnik koji s uspjehom radi na polju pedagogije. U navedenom djelu se obrazlaže potreba „uzgajanja i obučavanja na svježem zraku“, iznose se glavne karakteristike fizičkog odgoja, obrazovanje učitelja, prikazuje program rada i koristi trećeg međunarodnog kongresa „uzgajanja u prirodi“ na kojem je i sam autor knjige sudjelovao predstavljajući svoju državu i Šumsku školu. Književni pregled i bilješke. / J.D. // Napredak 79, 9 (1938), str. 191-200.

domaću i stranu, poglavito njemačku, pedagošku literaturu, namijenjenu, s obzirom na profil

časopisa, dakako, učiteljima.¹⁴⁵

Postojale su i rubrike koje su bile posvećene isključivo dječjoj književnosti, kao što su rubrike *Iz dječje književnosti*, *Iz naše omladinske književnosti* ili *Naša omladinska literatura*, u kojima se navodila literatura namijenjena djeci različita uzrasta. Pronalazimo tako, primjerice, preporuke za sljedeća djela: „Pričalice“ u izdanju Županove knjižare (Albercht i Fielder) (1880.)¹⁴⁶, „Narodne pripovjetke“ Stjepan Basaričeka (1888.),¹⁴⁷ „Male pripovijetke“ izdane od strane Hrvatsko pedagoško-književnog zbora (1900.),¹⁴⁸ „Čudnovate zgone šegrta Hlapića“ (1915.) Ivane Brlić-Mažuranić,¹⁴⁹ „Junaci Pavlove ulice“ Franje Molnara (1933.),¹⁵⁰ „Priče dobrog mladića“ Miloša S. Matovića (1933.),¹⁵¹ „Srebrna svirala“ Periše G. Bogdanovića (1933.)¹⁵² itd.

U članku *Vriednost štivah moralnog sadržaja* (1864.) ističe se važnost dobrih i moralnih pripovijesti jer, smatra autor, s obzirom da u svakidašnjem životu nema mnogo poučnih primjera, a kod manje djece vrijedi pravilo „što vide, to i rade“, potrebno ih je nadoknaditi upravo njima. Takve pripovijesti moraju, dakako, biti lako razumljive.¹⁵³ Takve su, primjerice, bajke *Mlijeko i pjena mu* i *Ovčar i vuk* koje pronalazimo u članku pod nazivom *Bajke za našu dob* (1861.),¹⁵⁴ koje su bile svojevrsan ogledni primjerak bajki. One su kratkog sadržaja, razumljivo napisane, bez dugačkih riječi, s poukom na kraju, jednako kao što su i dvije Ezopove basne, *Vjeran pas* i *Koza i magarić*, koje pronalazimo u članku pod nazivom *Pripoviedke, basne* (1878.).¹⁵⁵ Basne su bile popraćene smjernicama učiteljima kako s učenicima razgovarati o njihovoj pouci .

U članku *Što vriede pripoviedke za mladež* (1881.), Davorin Trstenjak,¹⁵⁶ ističe da su

pripovijesti izvrsno odgojno sredstvo, jer poučavaju o govoru, mašti i pamćenju. U pripovijetci

¹⁴⁵ Demarin, Josip. Iz naše pedagoške književnosti. // Napredak 72, 4 (1931), str. 378-381.; Iz njemačke pedagoške književnosti. // Napredak 72 (1931), str. 104-106.; Iz čehoslovačke pedagoške književnosti. // Napredak 72 (1931), str. 147-152.; Ljubunčić, Salih. Naša pedagoška književnost. // Napredak 73, 9 (1932), str. 56-61.

¹⁴⁶ Književnost. // Napredak 22, 36 (1881), str. 607.

¹⁴⁷ Naša omladinska literatura. // Napredak 55 (1914), str. 428.

¹⁴⁸ Književna smotra. // Napredak 41 (1900), str. 340.

¹⁴⁹ Književna smotra: Najnovija naša omladinska knjiga i kritika. // Napredak 56, 8 (1915), str. 422 - 424.

¹⁵⁰ Kozarčanin, Ivo. Iz dječje književnosti. // Napredak 74, 9 (1933), str. 200.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto, str. 202.

¹⁵³ Vriednost štivah moralnog sadržaja. / I.Š. // Napredak 5, 14 (1864.), str. 211-212. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3502edc4-ce99-4b72-9b40-df40148ec5fe> (2022-12-20)

¹⁵⁴ Bajke za našu dob. / A.S. // Napredak 2, 11 (1861), str. 211-212. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=aa1c7568-a8de-4e69-b71d-0f36622f6652> (2022-12-20)

¹⁵⁵ Pripoviedke, basne. // Napredak 29, 30 (1878), str. 483-484. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3423dcb7-8657-4bcd-9ea9-0e571ac6dea1> (2022-12-20)

¹⁵⁶ Davorin Trstenjak (1848.-1921.) je bio hrvatski pedagog. Školovao se u učiteljskoj školi u Zagrebu. Radio je kao učitelj i ravnatelj. Smatra se plodnim pedagoškim piscem. Vrlo je često objavljivao u stručnim časopisima i listovima

(Napredak). Priredio je i napisao više knjiga pedagoške i etnografske tematike, kao i knjiga za djecu i mladež. Bio je

dijete vidi uzorni primjer kako štovati i ljubiti Boga i druge ljude. Pripovijetke također pomažu djeci da se prilagode novonastalim situacijama, poput prvog odlaska u školu i tako dalje. Ako mu se pričaju pripovijetke dok je manje, dijete će nakon što usvoji osnove čitanja i pisanja i odraste, htjeti samo ih čitati i onda pripovijedati. Trstenjak također u šest točaka¹⁵⁷ ukratko sažima članak i ukazuje na važnost pripovijetki upozoravajući da se ne pripovijedaju „strašne“ pripovijetke o vješticama i duhovima kako djeca ne bi imala noćne more.¹⁵⁸ Osim što je obradio temu o vrijednosti pripovijetki za mlađu populaciju, napisao je i preporuke za mladež.

Nadalje, u članku *Uzgojni dojam lijepe knjige*¹⁵⁹ koji se pojavljivao na naslovnoj stranici kroz šest brojeva časopisa 1893. godine, a potpisivao ga je već spomenuti učitelj i pedagog Ljudevit Dvorniković, ističe se da roman ne ide zajedno s pojmom lijepe knjige. U jednom dijelu se obraća učiteljima i roditeljima te piše da dobar odgojitelj ne može pozitivno misliti o beletristici, odnosno o [...] „nesretnom gutanju ljubavnih romana i pjesama kod mladeži, te o nasladi, što ju uživa prostak literarni u čitanju „Pfundromana“ [...].¹⁶⁰ Također nam donosi zanimljivu činjenicu da je u Parizu u javnim pučkim knjižnicama statistički pregled o izboru knjiga pokazao pretežito čitanje romana. I kada je knjižničarska uprava pokušala utjecajem na izbor knjige odvratiti od čitanja romana, sljedeće se godine (1887.) broj čitalaca u knjižnici umanjio za 24 000. Dvorniković

prvi predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava (1919–1921.), te počasni član Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Trstenjak, Davorin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62507> (2022-12-20)

¹⁵⁷ Riječ je o sljedećim točkama: „1. Obrazuje govor, mašta, pamćenje, vježba volja, te su vrlo odlučne po ćudoredno i umno obrazovanje. 2. Mladež priuča svemu, što je liepo i dobro. 3. Pripravlja djeci vanredno veselje; najbolja su duševna zabava i gimnastika uma, koja se igrajuć obavlja. 4. Stiće ljubav i povjerenje djece. 5. Priučaju djeca pažljivosti. 6. Pripoviedanjem se djeca vrlo shodno nagradjuju i na dobro potiču.“ Trstenjak, Davorin. Što vriede pripovietke za mladež. // Napredak 22, 1 (1881), str. 4-5. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=1f699420-7644-4801-a2e7-6c4eed2e784d>

URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=a4311a2f-b817-496c-9608-dea0636881a8> (2022-12-20)

¹⁵⁸ Trstenjak, Davorin. Što vriede pripovietke za mladež. // Napredak 22, 1 (1881), str. 3-5. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3df47ea6-704f-41a5-8aa6-682c18d56efa> (2022-12-20);

¹⁵⁹ Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 30 (1893), str. 465-469.

URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4f1af764-da40-4b0e-8c91-b5e235e6cf28> (2022-12-

20); Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 31 (1893), str. 481-484. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6ddca202-9e3f-4224-bd59-16dbcd3372a3> (2022-12-20);

Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 33 (1893), str. 513-516. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=9eeddada-880c-4407-876a-b484df729fa9> (2022-12-20);

Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 34 (1893), str. 529-532. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=86d237bf-5701-4807-aa8b-d801f3cc1788> (2022-12-20);

Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 35 (1893), str. 545-548. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=654fa783d-f21d-48d9-8964-3b0c0d7af8bb> (2022-12-20);

Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 36 (1893), str. 561-564. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3d5fa6f9-3b9e-44e7-8416-d305c5286006> (2022-12-20);

¹⁶⁰ Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // Napredak 34, 30 (1893), str. 465. URL:

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4f1af764-da40-4b0e-8c91-b5e235e6cf28> (2022-12-20)

zato upozorava da treba naučiti ljude kako prepoznati kvalitetnu knjigu, te kako jedina knjiga koja je vrijedna čitanja, mora biti obrazovna za mladež jer je svrha knjige da ti pruži znanje u nečemu.¹⁶¹

Članak *Književni pregled i bilješke* (1938.) nam donosi recenziju prve izložbe dječje i omladinske knjige u Zagrebu, organiziranoj od strane knjižare „Vasić i Horvat“ u razdoblju od 5. do 20. lipnja 1938. godine. Izložba je bila međunarodne naravi, te su, uz Hrvatsku, na njoj sudjelovali i predstavnici Njemačke, Italije, Engleske, Francuske, Poljske, Bugarske i Čehoslovačke. Na izložbi je predstavljena književnost za djecu, stručna pedagoška, povijesna i tehnička literatura. U toj se recenziji primjerice preporuča od talijanske dječje literature enciklopedija za djecu, *Enciclopedia dei Ragazzi*, u 9 svezaka, a od francuske literature priča za djecu *Les chaires*. Pozitivno su i komentirani francuski književnici koji koriste umjetničke fotografije u slikovnicama. Za poljsku književnosti piše da prevladavaju knjige za malu djecu te imaju najbolje grafički oblikovane knjige na cijeloj izložbi. Engleska literatura najviše pažnje posvećuje upoznavanju djece i omladine s tehnikom i znanostima, itd. U članku se navodi kako su posjetitelji (drugi autori, urednici) prve izložbe dječje i omladinske knjige mogli vidjeti kakvu vrstu knjiga i na koji način treba izdavati, a da ona bude primamljiva djeci za čitanje. Također se ističe da izuzev grafičkog dizajna i fotografija, tekst knjige također mora biti zanimljiv i inovativan kako bi privukao čitatelje.¹⁶²

Napredak donosi u članku pod naslovom *Kakvu literaturu želi omladina* (1938.) hrvatskog pedagoga Josipa Bauguta¹⁶³ i rezultate istraživanja dr. H. Wessnera iz Beča o čitateljskim navikama tadašnje mladeži.¹⁶⁴ Wessner je proveo istraživanje na uzorku od preko 800 djece, dječaka i djevojčica u dobi od 10 do 14 godina. Istraživanje je pokazalo da dječaci vole čitati basne i egzotične orijentalne priče, te knjige o vlastitim i istinitim doživljajima, u kojima ima mnogo tučnjave i pucanja te istraživačku literaturu.¹⁶⁵ Čitateljske navike djevojčica se bitno razlikuju od čitateljskih navika dječaka, pa su tako djevojčice sklone romantičnijim knjigama. Kod

¹⁶¹ Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepe knjige. // *Napredak* 34, 30 (1893), str. 465. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4f1af764-da40-4b0e-8c91-b5e235e6cf28> (2022-12-20)

¹⁶² Književni pregled i bilješke. / D.F. // *Napredak* 79, 6 (1938), str. 285-287.

¹⁶³ Josip Bagut (1889.-1974.) je bio hrvatski pedagog. Diplomirao je u Zagrebu na Filozofskom fakultetu pedagoško-psihološku grupu predmeta. Surađivao je stručnim priložima u pedagoškim časopisima: *Napredak* (1935, 1936, 1939), *Savremena škola* (1938) i *Nastavni vjesnik* (1939–1940, 1942). Isticao je značenje oglednih škola za promicanje reforme pučke škole i nastave posebice. Bagut, Josip. // Hrvatski bibliografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1505> (2022-12-20)

¹⁶⁴ Bagut, Josip. Kakvu literaturu želi omladina. // *Napredak* 79, 6 (1938), str. 276-279.

¹⁶⁵ Kao primjer istraživačke literature navode se autori Sven Hedin i Amundsen. Sven Hedin, (1865. - 1952.) je bio porijeklom iz Švedske. On je bio putopisac, pisao je knjige o svojim ekspedicijama u Aziji, Transilvaniji itd. Roald Engelbregt Graving Amundsen (1872. - nestao 1928.) je bio norveški istraživač polarnih predjela, a svoja je djela također pisao na osnovi ekspedicija koje je poduzimao.

djevojčica mlađe dobi postoji interes za basne, no one starije daju prednost knjigama u kojima se opisuje lijepa priroda. Djevojke privlači znatiželja da čitaju knjige koje, u to vrijeme, nisu bile primjerene za njihov uzrast ili nisu preporučljive. Wessner navodi da djevojkama treba pružiti što više knjiga povijesnog, duhovnog i obrazovnog sadržaja, ali pisane u beletrističkom obliku. Baugut zaključuje da vrlo vjerojatno slične čitateljske navike poput onih koje imaju djevojčice i dječaci anketirani u Wessnerovoj anketi imaju i naše djevojčice i dječaci.¹⁶⁶

U članku *Uzgojno-obrazovni zadatak omladinske književnosti* (1938.) možemo vidjeti da postoji nekoliko „uzgojno-obrazovnih faktora“: društvena sredina, kućni i školski odgoj, školski predmeti, ulica, kazalište, kino i drugi. Smatra se kako „omladinska lektira“ zauzima dominirajući položaj. Mišljenja pedagoga su podijeljena po pitanju tematike same lektire. S jedne strane su pedagozi koji preporučuju bajke i fantastične priče uz obrazloženje da je život omladine pun fantazije i imaginacije, a tek nakon što prođu tu fazu u životu trebalo bi ih se osposobljavati za shvaćanje realnog svijeta, života i njegovih pojava. Takvo mišljenje je naišlo na neodobranje u samom članku. Autor je više bio priklonjen drugoj strani, odnosno grupi pedagoga koja u književnosti vidi „[...] jak uzgojno-obrazovni faktor stavljajući ga uz bok savremenog života i savremenih pedagoških nastajanja [...]“.¹⁶⁷ Naime, smatra se kako je problem u tome što djeca kroz bajke i fantastične priče uče da u životu sve dolazi od nečeg natprirodnog, tajanstvenog i mračnog. Takva književnost omladinu zbunjuje i duhovno osiromašuje, preko takve literature postat će praznovjerni te povučeni, a očekivat će da im sreća u životu dođe od nečeg što zapravo ne postoji. U omladinskoj književnosti treba prevladavati poezija radnog i stvaralačkog života. Umjetnička nadahnuća treba tražiti u toku ljudskog života, a ne u imaginarnim svjetovima. Poziva se sve pedagoge i one koji rade na „uzgoju naše omladine“ da se bore protiv „fantastičnih priča“ za djecu jer su takve priče štetne za fizički i psihički razvoj djeteta. Pozivaju se i učitelji da pomognu u toj namjeri jer su upravo i oni rekli kako „najviše čitani dio dječje biblioteke u narodnoj školi čini bajka“.¹⁶⁸ Učitelje se usmjerava da obrate pozornost na pismene sastave u kojima učenici pišu svoje iskrene doživljaje i onda po tome prepoznaju koje knjige bi im trebalo preporučiti kako bi se usmjerio njihov duševni i psihički razvoj na pravi put.¹⁶⁹

Od početka izlaženja časopisa pa sve do 1930-ih godina članci s preporukama za čitanje su bili učestali, a kasnije broj takvih članaka opada te se časopis usmjerava na pedagoške članke,

¹⁶⁶ Baugut, Josip. Kakvu literaturu želi omladina. // Napredak 79, 6 (1938), str. 276-279.

¹⁶⁷ Franjković, Pavle. Uzgojno-obrazovni zadatak omladinske književnosti. // Napredak 73, 6 (1938), str. 222.

¹⁶⁸ Isto, str. 223.

¹⁶⁹ Isto, str. 221-225.

odnosno problematiku u pedagogiji, poput članka *Pedagoška kronika* (1946),¹⁷⁰ *O problemima naše pedagoške štampe* (1948),¹⁷¹ te članaka vezanih za upute za rad, odnosno nastavni program.¹⁷² S obzirom da je časopis promijenio ime u *Pedagoški rad* (1946), povećani broj takvih članaka nije neočekivan.

¹⁷⁰ U članku se nalazi pregled skupa pod nazivom „Sa sveruskog vijećanja direktora pedagoških i učiteljskih instituta“. *Pedagoška kronika*. // *Pedagoški rad* 1, 6 (1946), str. 418-419.

¹⁷¹ U članku autor smatra kako su pedagoški radnici do sada uvelike pridonijeli napretku pedagogije na našim prostorima, ali se svi članci odnose na pristupe Herbartovske pedagogije (i ostalih pedagoga koji imaju takav pristup Diesterweg, Spencer, Lay), a slabo se istražuje pojava novih pravaca u pedagogiji i samim time nastavnici i učitelji ne mogu napredovati u svome poslu. Tošić Ivo. *O problemima naše pedagoške štampe*. // *Pedagoški rad* 3 (1948) 139-147.

¹⁷² Janković, Mira. *Opće metodičke upute za nastavu engleskog jezika*. // *Pedagoški rad* 1, 3 (1946), str. 254-266.; Potočnjak, Viktorija. *Metodska obrada slova >>T<<*. // *Pedagoški rad* 1, 6 (1946), str. 471-473.

5. ZAKLJUČAK

Preporučiti čitateljima knjigu koja će biti poučna i zanimljiva oduvijek je bio izazov. Sve do 12. stoljeća, do pojave prvih sveučilišta sa skriptorijima, razvijanje i usmjeravanje čitateljskih navika bilo je u rukama Crkve koja je imala monopol nad proizvodnjom, distribucijom i čitanjem knjiga.¹⁷³ U želji da usmjerava čitateljske navike svojih vjernika, Crkva je poduzimala niz mjera, od kojih je svakako najpoznatije objavljivanje popisa zabranjenih knjiga. Kasnije je ta uloga pripala i svjetovnim vlastima, a od sredine 19. stoljeća u toj ulozi našao se i časopis *Napredak*. *Napredak* je kroz cijelo analizirano razdoblje nastojao svoje čitatelje, djecu, mladež i učitelje, educirati o tome kako prepoznati knjigu kvalitetnog i obrazovnog sadržaja. Časopis je djelovao kao inicijativa, nudio rješenje za probleme učitelja i općenito školstva. Potpisnici velikog broja članaka su učitelji, književnici, filozofi i pedagozi. Znatan dio članaka, posebno u prvim desetljećima postojanja časopisa, bio je posvećen manjku učitelja, ali i problematici nepismenosti koja je bila, između ostalog, rezultat manjka učitelja. Uz osnivanje većeg broja škola, povećanje učiteljskog kadra, jedan od vidova rješenja ovog problema vidio se i u otvaranju narodnih i školskih knjižnica, kao i u poticanju čitateljskih navika, posebno djece i mladih, ali i njihovih roditelja, ali također i učitelja. Bolja pismenost učitelja temelj je na kojem se gradi pismenost i oblikuju čitateljske navike djece i odraslih. Osnivanje, pak, školskih knjižnica pružilo je učenicima mogućnost da čitaju i u slobodno vrijeme, nakon nastave. Naposljetku, čitateljske su se navike nastojale oblikovati i davanjem preporuka za čitanje kojih je *Napredak* pun. Učenici su na razvijanje čitateljskih navika poticani i na druge načine – dobivanjem knjige na dar za odličan uspjeh i uzorno vladanje, primjerice. Pritom su se uvijek nastojali u odabiru darovanih knjiga, ali i onih preporučenih, voditi kriterijem kvalitetnog sadržaja koji će nečemu poučiti, koji će biti izvrsno odgojno sredstvo, poučavati u govoru, mašti i pamćenju, a ne samo oduzimati vrijeme, bez neke dodatne vrijednosti, kao što je to, smatrali su, činila beletristika.

Napredak je kroz razmatrano, gotovo stogodišnje razdoblje, izlazio u vrijeme važnih društveno-političkih i kulturnih promjena. Časopis počinje izlaziti neposredno nakon narodnoga preporoda, svjedok je Mažuranićevih i drugih školskih reformi, kao i promjena političke karte naših prostora nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije u čije vrijeme je pokrenut. Njegovi urednici i autori članaka su i aktivno sudjelovali u mnogim od tih događanja, poput Vjekoslava

¹⁷³ Lakuš, Jelena. Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća. // *Croatia Christiana Periodica* 37, 71 (2013), str. 103-127. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=160238 (2022-12-20)

Klaića i Stjepana Novotnyja koji su 1860. godine osmislili i napisali prijedlog školskog zakona i poslali ga na javnu raspravu u Sabor. Osnivanje Hrvatsko pedagoško-književnog zbora (1871.), čiji su članovi bili i pokretači časopisa, iznimno je pridonio poboljšanju hrvatske pedagogije, ali i odgojnog sadržaja za mladež. Autori članaka su pomno pratili i predlagali nove ideje, preporuke i obavijesti u vezi školovanja učenika, učitelja i školskih zakona, poput zakona o obaveznom osnovnoškolskom obrazovanju (1874.), zatim proširenog školskog zakona za Hrvatsku i Slavoniju (1888.), te naposljetku i uvođenje osmogodišnjeg osnovnoškolskog obrazovanja (1929.), odnosno, transformiranje u jedinstvenu osmogodišnju obaveznu školu nakon Drugog svjetskog rata.

Napredak je, dakle, kroz članke o opismenjavanju, preporuke knjiga, kao i naglašavanje važne uloge knjižnica nastojao utjecati i usmjeravati čitateljske navike svojih čitatelja koji su većinom bili učitelji i pedagozi, ali i ostali puk koji si je mogao priuštiti pretplatu. Bilo da se radilo o savjetima na koji način treba čitati, koje bi knjige trebalo čitati, a koje izbjegavati, kako zainteresirati pojedinca za knjigu, preporuka je bilo za sve – djecu, učitelje i običan puk. Pitanje je, naravno, koliko su ova nastojanja bila učinkovita. Činjenica da je časopis dugo izlazio govori u prilog tome da je imao svoje čitatelje koji su vjerojatno bili dobro upoznati s preporukama i recenzijama knjiga koje su mogli u *Napretku* pronaći, a iste su zasigurno, jer su bili učitelji i pedagozi, prosljeđivali i mladima. U analiziranom, gotovo stogodišnjem razdoblju izlaženja, časopis je ostao vjeran svojoj prvotnoj misiji – razvoju hrvatskog osnovnog školstva i brizi za odgoj i obrazovanje djece. Međutim, vidljivo je da se tijekom vremena ipak mijenjaju preokupacije urednika časopisa i autora članaka, što je posve razumljivo jer je riječ o vrlo dugom razdoblju. Tako u početku izlaženja časopisa pronalazimo veliki broj članaka koji se bave gorućim problemima tog vremena, kao što su nepismenost, manjak učitelja i njihovo nedovoljno obrazovanje, dok kasnije već pronalazimo raznorazna izvješća sa stručnih (pedagoških) skupova na kojima učitelji i drugi pedagozi razmjenjuju svoje ideje i zajednički nastoje pronaći najbolji način kako zainteresirati djecu i puk za knjigu.

Možemo naposljetku zaključiti da je nastanak i izdavanje časopisa *Napredak*, prvog hrvatskog pedagoškog časopisa, bilo sigurno ključno za razvoj hrvatskog školstva, jer je progovarao o brojnim relevantnim temama vezanim uz odgoj, obrazovanje i školu. Poticao je na opismenjavanje, obrazovanje i usavršavanje učitelja, ali je i nastojao utjecati na čitateljske navike ne samo svojih čitatelja, nego i šire, davanjem preporuka za čitanje, upozoravanjem o štetnosti čitanja pojedinih kategorija knjiga, kao i isticanjem važnosti knjižnica u odgojno-obrazovnom procesu. Njegova je uloga u tom smislu zasigurno važna jer je on bio, posebno prvih desetljeća, jedini časopis takve vrste koji je izlazio bez prekida i kontinuirano. Važna je činjenica da časopis

postoji još i danas. Iako se u novije vrijeme usmjerio na interdisciplinarno proučavanje odgoja i obrazovanja, i dalje veliki značaj daje konstantnom i sustavnom obrazovanju nastavnika i profesora te samim time i kvalitetnijem obrazovanju učenika, što je put kojim je bio krenuo i 1859. godine.

6. IZVORI I LITERATURA

LITERATURA

1. Adamović, Vicko. Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije. Zagreb: Hrvatsko pedagoško-književni zbor, 1885.
2. Baugut, Josip. // Hrvatski bibliografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1505> (2022-12-20)
3. Basariček, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6126> (2022-12-04)
4. Branilović, Lidija. Povijest osnovnog školstva Međimurja – druga polovica 19. stoljeća. 2009. URL: <http://povijest.net/povijest-osnovnog-skolstva-medjimurja-4/> (2022-12-04)
5. Bežen, Ante. Stožerna nacionalna udruga hrvatskog učiteljstva, 150. obljetnica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. // Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju 162, 3-4 (2021), str. 219-246. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/388581> (2023-04-18)
6. Čajkovic, Sigismund. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13135> (2022-12-07)
7. Dvorniković, Ljudevit. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16796> (2022-12-16)
8. Fabković, Skender. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18801> (2022-12-14)
9. Filipović, Ivan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19571> (2022-12-04)
10. Forster, Peter. Meumann, Ernst. // Deutsche Biographie, 1994. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz62478.html> (2022-12-16)
11. Gaćina Škalamera, Sonja. Učiteljska zadruga (1865. – 1891.). Najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj. // Časopis za suvremenu povijest 49, 3 (2017), str. 571-582. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/282265> (2022-12-04)

12. Gross, Mirjana. Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.
13. Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. Prema hrvatskome građanskome društvu. Zagreb: Globus, 1992.
14. Herder, Johann Gottfried. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25119> (2022-12-18)
15. Hrvatski narodni preporod. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26455> (2022-12-4)
16. Hrvatski pedagoško-književni zbor. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26461> (2022-12-07)
17. Herbart, Johann Friedrich. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25084> (2022-12-04)
18. Karaman, Igor. Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.). Zagreb: Ljevak, 2000.
19. Klaić, Vjekoslav. Hrvatska enciklopedija. // Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31728> (2022-12-04)
20. Klobučar, Josip. „Napredak: povijest i sadržaj prvih 50 njegovih godina“. Zagreb: Hrvatski pedagoško književni zbor, 1909. str. 1-35. URL: http://misc.nsk.hr/pshsp/197A_1.pdf (2023-04-04)
21. Kniewald, Dragutin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32082> (2022-12-20)
22. Koletić, Marijan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32400> (2022-12-07)
23. Krmpotić, Branko. Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo "Lisinski" Našice“. // Sveta Cecilija: a sacral music magazine 47, 4 (1977.), str. 101. URL: <https://hrcak.srce.hr/239138> (2022-12-16)

24. Lakuš, Jelena. Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća. // Croatica Christiana Periodica 37, 71 (2013), str. 103-127. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=160238 (2022-12-20)
25. Lazor, Branka. Ljudevit Modec. URL: <http://www.krizevci.net/hr/html/ilirci.html> (2022-12-14)
26. Lukaš, Mirko. Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine. // Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju i praksu 64, 4 (2015), str. 566-567. URL: <https://hrcak.srce.hr/153128> (2022-12-07)
27. Ljubunčić, Salih. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37763> (2022-12-07)
28. Magjer, Rudolfo Franjin. „Prijegled hrvatskih pedagoških časopisa u godini 1908.“ // Pedagoški letopis 8 (1908), str. 2-14. URL: <http://knjiga.gskos.hr/~descap/files/PRIJEGLED%20spojeno.pdf> (2023-02-14)
29. Marković, Ivančica. Razvoj pučkih škola u slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća. Scrinia slavonica 11 (2011), str. 79-96. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/116203> (2022-12-04)
30. Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije: 1918. – 1991. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
31. Miholek, Vladimir. Učitelj Otokar Zobundija (1863. – 1904.). URL: <https://podravske-sirine.com.hr/arhiva/6173> (2022-12-16)
32. Miljković, Dubravka. Iz povijesti osnovne škole u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1941. // Odgojne znanosti 9, 1 (2007), str. 135-151. URL: <https://hrcak.srce.hr/20834> (2022-12-15)
33. Munjiza, Emer; Kragulj, Snježana. Utemeljenje i rad školskih knjižnica u Hrvatskoj do kraja 19. stoljeća. // Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja 56, 23 (2010), str. 153-168.

34. Munjiza, Emerik. Povijest hrvatskog školstva i pedagogije. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatski pedagoško – književni zbor, Ogranak Slavonski Brod, 2009.
35. Na današnji dan 1847. hrvatski jezik postao službeni, 2014. URL: <http://www.hkv.hr/kultura/jezik/18741-na-danasnji-dan-prije-167-godina-hrvatski-jezik-postao-sluzbeni.html> (2022-12-4)
36. Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju. URL: <http://hrcak.srce.hr/napredak> (2022-12-09)
37. Novotny, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44337> (2022-12-04)
38. O Matici hrvatskoj. URL: <https://www.matica.hr/omatici/> (2022-12-04)
39. Ostroški, Nikolina. Djelovanje muške učiteljske škole u Zagrebu od osnutka 1849. do 1874. godine. Sveučilište u Zagrebu: diplomski rad, 2020.
40. Pejić, Ilija. Književni život Bjelovara u prvoj polovici 20. stoljeća. // Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru 1 (2007), str. 125-145. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/50402> (2022-12-18)
41. Perić, Ivo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata / uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 393-399.
42. Perić, Ivo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Pretpreporodno doba. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata. / uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 366-378.
43. Perić, Ivo. Školstvo, kultura, književnost, kazalište, glazba, film, likovna umjetnost i šport: Školstvo i kultura. // Povijest Hrvata: Od 1918. do danas / uredio Ivo Perić. Zagreb: Školska knjiga, 2007. Str. 124-149.
44. Pestalozzi, Johann Heinrich. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47816> (2022-12-18)

45. Petz, Vlado. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48038> (2022-12-07)
46. Pleše, Branko. Glembay, Josipa (Josefine). // Hrvatski bibliografski leksikon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998. URL: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6939> (2022-02-14)
47. Povijest HPKZ-a. URL: <http://hpkz-napredak.hr/povijest-hpkz-a/> (2022-12-04)
48. Preparandija. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50181> (2022-12-07)
49. Ratković, Stjepan. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51942> (2022-12-07)
50. Ravlić, Jakša. Ilirska čitaonica u Zagrebu. // Historijski zbornik 16 (1964), str. 159-215.
51. Ređep Milivoj; Ister Olivera. Usporedni prikaz nekih gospodarskih karakteristika Vojne krajine i Provincijala u vrijeme sjedinjenja a na osnovi popisa stanovništva iz 1880. // Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, 8-9 (1996), str. 185-193. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/199162> (2023-02-08)
52. Rukavina, Marica. Rad s razrednom knjižnicom. // Pedagoški rad 5, 2 (1950), str. 110-111.
53. Šanjek, Franjo. Hrvatska u prvoj polovici 19. stoljeća: Crkva u Hrvata i narodni preporod. // Povijest Hrvata: Od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata. / uredili Mirko Valentić; Lovorka Čoralić. Zagreb: Školska knjiga, 2005. Str. 379-383.
54. Sečić, Dora. Nabava knjiga i izgradnja fondova javnih knjižnica u Zagrebu u 19. stoljeću. // Vjesnik bibliotekara hrvatske 54, 3 (2011), str. 15. URL: <https://hrcak.srce.hr/80100> (2022-12-09)
55. Stari hrvatski časopisi: portal digitaliziranih časopisa. URL: <http://dnc.nsk.hr/journals/Default.aspx> (2022-12-09)
56. Stojanović, Mijat. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58213> (2022-12-18)
57. Szabo, Agneza. Glavna obilježja razvoja osnovnog i srednjeg školstva u istočnoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. Stoljeća. // Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 1, 9 (2007), str. 63-88.

58. Škavić, Josip. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59641> (2022-12-14)
59. Štiglić, Martin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59924> (2022-12-04)
60. Trstenjak, Davorin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62507> (2022-12-20)
61. Tunkl, Antun. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62696> (2022-12-07)
62. Vuksanović, Ante. Utjecaj J. A. Kamenskog na pedagoška i kulturna strepljenja u Hrvatskoj. Prilozi 12, 1-2 (1986), str. 163-175. URL: <https://hrcak.srce.hr/85909> (2022-12-04)
63. Wieland, Christoph Martin. // Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66110> (2022-12-18)

IZVORI

1. Bajke za našu dob. / A.S. // Napredak 2, 11 (1861), str. 211-212. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=aa1c7568-a8de-4e69-b71d-0f36622f6652> (2022-12-20)
2. Baugut, Josip. Kakvu literaturu želi omladina. // Napredak 79, 6 (1938), str. 276-279.
3. Broz. Prva glavna skupština učiteljskog društva za grad Koprivnicu i okolicu. // Napredak 34, 24 (1893), str. 380-381. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=97357322-a3b0-46ee-b8ee-af533bb0455b> (2022-12-16)
4. Cunić, J. Priprava učiteljeva za štivo. // Napredak 5, 3 (1864), str. 33-34. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b8ed5a01-7d3e-4e2b-b4f1-d93f95516ca0> (2022-12-16)
5. Čajkovac, Sigismund. Osamdeset godina „Napretka“. // Napredak: časopis na pedagogiju 80, 10 (1939), str. 432-434.

6. Deiranceschi, Ante. Kako se provodi čitanje. // Napredak 68, 1/2 (1931), str. 89-92.
7. Demarin, Josip. Iz naše pedagoške književnosti. // Napredak 72, 4 (1931), str. 378-381.
8. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 31 (1893), str. 481-484. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6ddca202-9e3f-4224-bd59-16dbcd3372a3> (2022-12-20)
9. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 33 (1893), str. 513-516. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=9eeddada-880c-4407-876a-b484df729fa9> (2022-12-20)
10. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 34 (1893), str. 529-532. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=86d237bf-5701-4807-aa8b-d801f3cc1788> (2022-12-20)
11. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 35 (1893), str. 545-548. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=654a783d-f21d-48d9-8964-3b0c0d7af8bb> (2022-12-20)
12. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 36 (1893), str. 561-564. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3d5fa6f9-3b9e-44e7-8416-d305c5286006> (2022-12-20)
13. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 30 (1893), str. 465. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4f1af764-da40-4b0e-8c91-b5e235e6cf28> (2022-12-20)
14. Dvorniković, Ljudevit. Uzgojni dojam lijepo knjige. // Napredak 34, 30 (1893), str. 465. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4f1af764-da40-4b0e-8c91-b5e235e6cf28> (2022-12-20)
15. Đurić T., Nikola. Školovani analfabeti. // Napredak 43, 12 (1902), str. 185-190.
16. Fabković, Skender. Jan Karel škoda. // Napredak 18, 15 (1877), str. 225-226. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=a3eb90b4-be76-4763-8942-bace55d514c1> (2022-12-18)

17. Fabković, Skender. Jan Karel škoda. // Napredak 18, 16 (1877), str. 241-243. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=50a438cb-559c-47b4-a97d-0c145b53befd> (2022-12-18)
18. Franjković, Pavle. Uzgojno-obrazovni zadatak omladinske književnosti. Napredak 73, 6 (1938), str. 2212-225.
19. Glembay, Josipa. Pokret protiv analfabetizma. // Napredak 46 (1905), str. 764-765.
20. Izabrane katekeze o glavnih istinah vjere naše. // Napredak 1, 5 (1859), str. 67-70, URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=801f2ae1-5548-479c-8eb7-a5b008efb8ca> (2022-12-18)
21. Iz njemačke pedagoške književnosti. // Napredak 72 (1931), str. 104-106.
22. Iz čehoslovačke pedagoške književnosti. // Napredak 72 (1931), str. 147-152.
23. Janković, Mira. Opće metodičke upute za nastavu engleskog jezika. // Pedagoški rad 1, 3 (1946), str. 254-266.
24. Kako da u djeci budimo volju za čitanjem. // Napredak 32, 34 (1891), str. 529-533. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=07e00b24-63b7-46f7-89ea-9f8551c25278> (2022-12-16)
25. Keler Pakrac, Zvonimir. Problem pismenosti i prosvijećenosti. // Napredak 80, 6 (1939), str. 466-468.
26. Klaić, Franjo. Praktično postupanje. // Napredak 4, 1 (1862), str. 3-5. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=1ce9ea0d-8679-4329-9a8c-bf1af917093e> (2022-12-16)
27. Klobučar, Dragutin. Školske knjižnice. // Napredak 43, 12 (1902), str. 271-274. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=ffc4a0ea-3057-4226-ac95-5ee8e77d3c52> (2022-12-16)
28. Književna smotra. // Napredak 41 (1900), str. 340.
29. Književna smotra: Najnovija naša omladinska knjiga i kritika. // Napredak 56, 8 (1915), str. 422 - 424.

30. Književni pregled i bilješke. / D.F. // Napredak 79, 6 (1938), str. 285-287.
31. Književne vesti. // Napredak 6, 8 (1866), str. 128. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e6acee29-92f8-4359-91ae-34b9e60224a4> (2022-12-20)Književni pregled i bilješke. / J.D. // Napredak 79, 9 (1938), str. 191-200.
32. Književnost. // Napredak 22, 36 (1881), str. 607.
33. Kobali, Milan. Na što se moraju ponajglavnije dom i škola obazirati, da rieše svoju uzgojnu zadaću. // Napredak 27, 10 (1886), str. 149-152, URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=8e5cfeae-bfef-4b09-9e7d-f0a89f4b73cf> (2022-12-16)
34. Kozarčanin, Ivo. Iz dječje književnosti. // Napredak 74, 9 (1933), str. 200.
35. Krajačić, Ljudevit. Montessoriova metoda obučavanja u pisanju i čitanju. // Napredak 53, 3 (1914), str. 214-217.
36. Körbler, Dragutin. Spomenimo se i budućih nam školskih knjižnica. // Napredak 16, 28 (1875), str. 445-447. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=8b7f9209-faf6-4fef-83b8-70e023e707a8> (2022-12-16)
37. Ljubunčić, Salih. Naša pedagoška književnost. // Napredak 73, 9 (1932), str. 56-61.
38. Ljubunčić, Salih. Štivo. // Napredak 74, 5 (1933), str. 97-103.
39. Ljudevit, Dvorniković. Kazne i nagrade u svijetlu racionalne pedagogije. // Napredak 31, 9 (1890), str. 179-184. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=62f9400a-54e4-4b93-805c-915e39a8d7e2> (2022-12-16)
40. Naša omladinska literatura. // Napredak 55 (1914), str. 428.
41. O materijalizmu. // Napredak 19, 23 (1878), str. 361-367. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6e92df16-75ee-459f-9b15-5601638942a3> (2023-04-03)

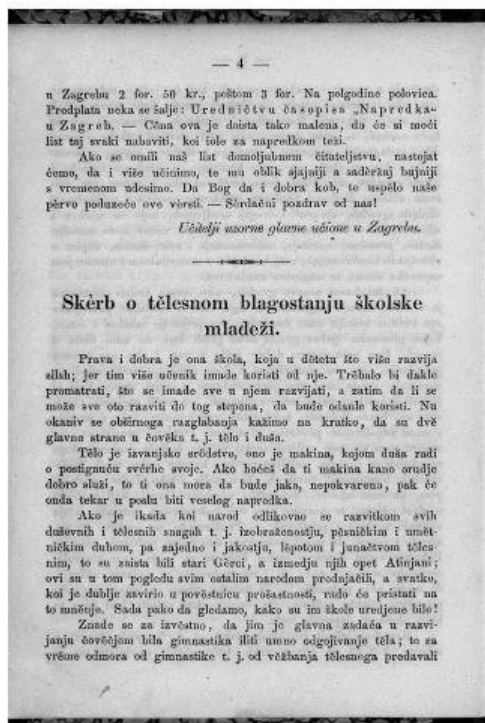
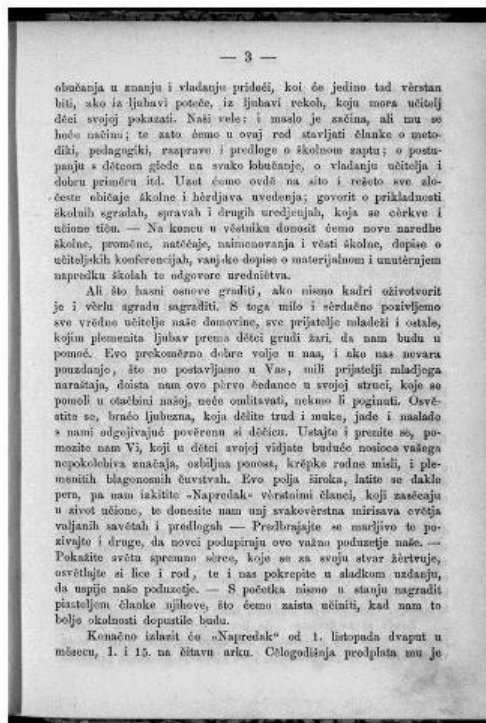
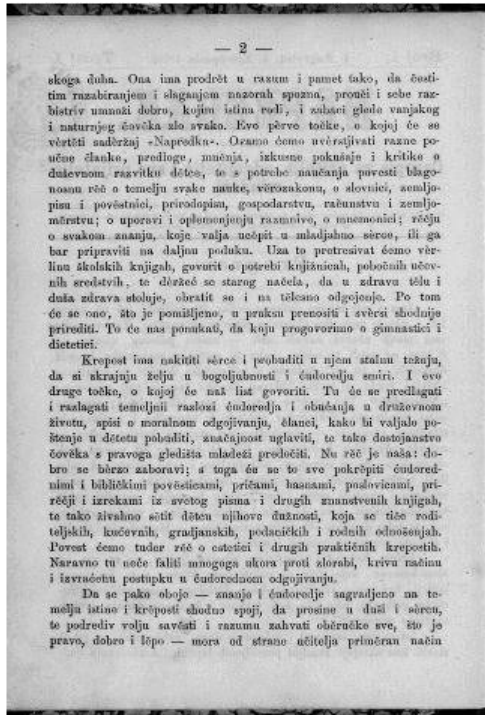
42. O materijalizmu. // Napredak 19, 28 (1878), str. 447-449.
URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6e92df16-75ee-459f-9b15-5601638942a3> (2023-04-03)
43. O odgoju djece. // Napredak 4, 12 (1863), str. 177. URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=016f8ae3-2516-4cc8-b386-0052348eda90> (2022-12-18)
44. Općenit boj pučke škole protiv analfebeta. / P.W. // Napredak 36, 1 (1895), str. 2-3.
45. Opisi činova i pripovjestij. // Napredak 11, 24 (1871), str. 191. URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=cdab8630-67c6-4db4-a9d4-09fd65b00bf9> (2022-12-16)
46. Pakaci, Adam. Dvije, tri kako da se u našem narodu umanji broj analfabeta. // Napredak 36, 13 (1895), str. 143-147.
47. Pakaci, Adam. Dvije, tri, kako da se u našem narodu umanji broj analfabeta. // Napredak 39 (1898), str. 143-147.
48. Pedagoška kronika. // Pedagoški rad 1, 6 (1946), str. 418-419.
49. Pokret protiv analfabetizma. // Napredak 46, 47 (1905), str. 764.
50. Potočnjak, Viktorija. Metodska obrada slova >>T<< Pedagoški rad 1, 6 (1946), str. 471-473.
51. Pravionik: za utemeljenje mjestne knjižnice pri dječjačkoj gl. učioni u Djakovu. // Napredak 5, 5 (1864), str. 74-77.
URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=62ba5994-96e0-460d-bc46-e734b2147a8c> (2022-12-16)
52. Pripoviedke, basne. Napredak 29, 30 (1878), str. 483-484. URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3423dcb7-8657-4bcd-9ea9-0e571ac6dea1> (2022-12-20)
53. Prvi dan u školi. / N // Napredak 2, 1 (1860), str. 6-8.
URL:
<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=c0c5e641-7a91-4b42-ad66->

[4ea51de97ad4](#) (2022-12-16)

54. Radoslavljević, Pajo. Književna smotra: Moderni srpski bukvari. // Napredak 53, 3 (1912), str. 189.
55. Sglasivanje i čitanje. / I.F. // Napredak 1, 2 (1859), str. 20-24. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=33f19dea-618d-40d9-b80b-00d18e627855> (2022-12-16)
56. Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 4 (1859), str. 49. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=5c15ed84-08c6-4983-833b-37105c2691ea> (2022-12-18)
57. Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 5 (1859), str. 65-67. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=f911c174-c87c-4144-a27a-3f19d0c483cc> (2022-12-20)
58. Stojanović, Mijat. Pedagogički odlomci. // Napredak 1, 6 (1859), str. 84-86, URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=615df0a4-22e5-4184-8537-22de0fde52da> (2022-12-20)
59. Stojanović, Mijat. Šta i kako valja čitati?. // Napredak 8, 14 (1867), str. 220.-221. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=5c91c40e-49cf-468a-b4fd-50a9b7c3afa4> (2022-12-18)
60. Stupnji čitanja. / I.F. // Napredak 1, 3 (1859), str. 36-39. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=921e99b2-fe8c-4b1a-babd-f3c1aaa6a6f4> (2022-12-16)
61. Solerti, P. Jezikoslovne vježbe na temelju ćudorednih štivah. // Napredak 6, 10 (1865), str. 152-154. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=1544b0f6-62a8-4a40-b7b8-65e0d46af243> (2022-12-16)
62. Tomić, Janko. Šta i kako valja čitati?. // Napredak 8, 15 (1867), str. 234-237. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=21c61f27-fdb6-4187-a7ff-0ae17a1255d8> (2022-12-18)
63. Tošić Ivo. O problemima naše pedagoške štampe. Pedagoški rad 3 (1948) 139-147.

64. Trstenjak, Davorin. Što vriede pripovietke za mladež. // Napredak 22, 1 (1881), str. 3-5.
URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3df47ea6-704f-41a5-8aa6-682c18d56efa> (2022-12-20)
65. Upravljajući odbor hrv. pedagog.-književnoga sбора. Književni oglas. // Napredak 20, 10 (1879), str. 160. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b667ccb2-9692-45e4-a682-12e1f9b34682> (2022-12-16)
66. Vijećanje o obučavanju analfabeta. // Napredak 46, 26 (1905), str. 733-735.
67. Vijećanje o obučavanju analfabeta. // Napredak 46, 47 (1905), str. 747-749.
68. Vestnik. // Napredak 1, 3 (1959.), str. 46. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e50ac1c2-6769-4b55-bfa5-6441df1017b2> (2022-12-16)
69. Viestnik. // Napredak 2, 4 (1860), str. 64, URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=67a2eac4-3af1-49b6-9b2c-c17ea52af923> (2022-12-18)
70. Viestnik. // Napredak 4, 2 (1862), str. 31-32. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=e73fe446-4f47-4394-99e2-4e6fc2cc6ab9> (2022-12-18)
71. Viestnik. // Napredak 25, 20 (1884), str. 320.
URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=d574be6e-1da6-4c3e-b408-f4f0b8695b48> (2022-12-16)
72. Viestnik. // Napredak 25, 20 (1884), str. 318-320. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=225da25d-0e64-41e9-ae92-09481b76ed2c> (2022-12-16)
73. Vriednost štivah moralnog sadržaja. / I.Š. // Napredak 5, 14 (1864.), str. 211-212. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=3502edc4-ce99-4b72-9b40-df40148ec5fe> (2022-12-20)
74. Učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu. Program. // Napredak 1, 1 (1859.), str. 1-4.
URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=514ddf54-118f-4520-af35-bfc79ef0c267> (2022-12-09)

75. Vuksanović, Ferdo. Tumačenje štiva. // Napredak 4, 4 (1862), str. 52-56.
URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=b818d369-7626-4973-b835-0ebcdc1a4186> (2022-12-16)
76. Zabundžija, Otokar. Hoćemo li centralnu posudnu knjižnicu. // Napredak 30, 5 (1889), str. 71-73. URL: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=4633549a-f7d5-4099-9ae3-8f0578db42b9> (2022-12-16)
77. Zabundžija, Otokar. Recimo koju u prilog učeničkim knjižnicam. // Napredak 18, 26 (1887), str. 408-412.

Slika 1. Učitelji uzorne glavne učione u Zagrebu. Program. // Napredak 1, 1 (1859.), str. 1-4.